

Fuzûlî'nin Türkçesinde Ezgili Soru Cümlesi Yapıları

Question Sentence Structures with Intonation in Fuzuli's Turkish

Mustafa KARATAŞ¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mustafa Karataş (Dr. Öğr. Üyesi),
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bölümü, Nevşehir, Türkiye
E-posta: mustafakaratas@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8165-4166

Başvuru/Submitted: 01.10.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
04.10.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
16.10.2020

Kabul/Accepted: 15.11.2020

Online Yayın/Published Online: 20.12.2020

Atıf/Citation: Karatas, Mustafa. "Fuzûlî'nin Türkçesinde Ezgili Soru Cümlesi Yapıları." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 30, 2 (2020): 563-606.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.804021>

ÖZ

İnsanın temel düşünme aşamalarından biri olan sorunun, bir dil bilgisi kategorisi olarak dünyadaki bütün dillerde olduğu gibi Türkçede de çeşitli kullanıma biçimleri bulunmaktadır. Bunlardan biri de ezgidir (intonation). Soru ezgisi, sözlü bir iletişim sırasında vericinin alıcıya iletmek istediği soruyu birden çok sözcükten oluşan bir cümleyle dile getirirken cümle içerisindeki başta vurgu ve ton dâhil olmak üzere birden çok parçalarüstü ses biriminin uyumlu birlikteliğiyle gerçekleşen ezgilemenin ortaya çıkardığı bir parçalarüstü ses birimidir. Ezgi, çağdaş Türk lehçelerinde ve ağızlarında, çok yaygın ve ölçünlü olmamakla birlikte soru cümlesi kurmada kullanılmaktadır. Ancak ezgili soru cümlesi üretmenin ölçünlü olduğu ve hem konuşma hem de yazı dilinde yaygın olarak kullanıldığı tek Türk lehçesi Azerbaycan Türkçesidir. Soru ezgisi, Azerbaycan Türkçesinde soru eki ve soru sözcükleri ile birlikte soru cümlesi üretme aracı olarak ölçünlü ve yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesi tarihinde, Eski Anadolu Türkçesinden itibaren çok az da olsa kullanıldığı görülen bu soru cümlesi türü 16. yüzyılda Fuzûlî'den başlayarak daha yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. İnşa ettiği şiir diliyle sadece Azerbaycan'ın değil bütün Türk dünyasının çok önemli bir şairi olan Fuzûlî'nin Türkçesinde görülen ezgili soru cümleleri, şairin yaratıcılığı ve titizliğiyle kurulmuş farklı yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında kullanılan ezgili soru cümleleri, bu tür soru cümlelerinin göstergesi olan çeşitli sözcük ve yapıların belirlenmesiyle tespit edilmiş, çıkarılan örnekler sınıflandırılarak çeşitli gruplara ayrılmış ve bu yapıların ezgili soru cümlesine dönüşmesini sağlayan ses ve biçim unsurları açıklanmıştır. Böylece, dil tarihlerinde sadece genel bir bilgi olarak yer alan ezgili soru cümlesi konusu, Fuzûlî örneklemleri üzerinden incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Fuzûlî, Ezgili Soru, Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Soru Biçimleri

ABSTRACT

The question, one of the basic stages of human thinking, has various usages in Turkish as a grammar category as in all languages in the world. One of these usages is intonation. Question intonation is a suprasegmental phoneme created by the harmonious combination of multiple suprasegmental phonemes, including primarily stress and tone, in a sentence during a verbal communication while stating the question that the sender wants to convey to the receiver in a sentence consisting of multiple words.

Intonation, though not very common and measured, is used to form question

sentences in contemporary Turkish dialects and accents. However, Azerbaijani Turkish is the only Turkish dialect in which it is prudent to produce question sentences with intonation and is widely used in both spoken and written language. The question intonation is used in a measured and widespread manner as a means of producing question sentences together with the question suffix and question words in Azerbaijani Turkish. This question sentence type, which is seen to be used very little since Old Anatolian Turkish in the history of Azerbaijani Turkish, began to be more widely used starting from Fuzûlî in the 16th century. The questions sentences with intonations, available in Turkish of Fuzuli who is regarded as an important poet of not only in Azerbaijan but also the whole Turkish world with his unique poetic language that he formed, appear in different structures established with the creativity and meticulousness of the poet.

In this study, the question sentences with intonations used in Fuzûlî's Turkish Divan were revealed by determining various words and structures that are indicative of such question sentences, the samples revealed were divided into various groups by categorization, and phonetic and morphological elements which enable these structures to turn into question sentences with intonation were explained. Thus, the subject of the question sentence with intonation, which is only general knowledge in the history of language, was examined by taking into consideration the Fuzûlî sample.

Keywords: Fuzuli, questions with intonation, Azerbaijan Turkish, Turkey Turkish, Question Forms

EXTENDED ABSTRACT

The mental activity of the human, consisting of perceiving, defining and naming his/her environment, processes through the questions asked for all entities, movements and concepts. Therefore, the question, which is one of the basic stages of human thinking and at the same time a literary art (*tecâhül-i ârif ve istifham*) has various ways of being expressed in Turkish, as in all languages in the world as a grammar category. One of these is intonation, one of the “suprasegmental phonemic units”.

The main function of intonation during oral communication is to convey senders' feelings such as surprise, anger, happiness, excitement, teasing, contempt, etc. to the receiver with the meaning of the message. Thus, the intonations indicate the grammatical structures in the sentence with a phoneme. The most important function of intonation in verbal communication is the question.

Question intonation is a suprasegmental sound unit created by the harmonious combination of multiple supra-phonemes such as stress, tone, duration, boundary, and pause in a sentence, while expressing the question that the sender wants to convey to the receiver in a verbal communication with a sentence consisting of multiple words. In other words, while expressing their feelings and thoughts during communication, people perform intonation with the suprasegmental units in each sentence they express. The intonation of the sentence is formed as a result of this process.

In historical and modern Turkish dialects, question sentences are generally made with a question suffix (-mI) or question words (ne, kim, *ka), but intonation is also used as a way of producing question sentences, although it is not very common and measured. However, Azerbaijani Turkish is the only Turkish dialect in which it is prudent to produce question sentences with intonation and is widely used in both spoken and written language. The intonation question is used in a measured and widespread manner in modern Azerbaijani Turkish as a means of producing question sentences together with the question suffix and question words. In fact, it is possible to say that the question sentences derived from the questions with intonation are

used much more than the question sentences derived from the interrogative particles in both speaking and written language. The most prominent feature of the question sentences formed with intonation in Azerbaijani Turkish spoken language is that question intonation is formed by lengthening the last syllable of the sentence by two or three sounds and by increasing the tone. This intonation is shown in written language only with a question mark.

According to the very few studies conducted so far, question sentences with intonations have been used, though not very common, in Old Turkish, Karakhanid Turkish, Kipchak Turkish of historical Turkish dialects with Old Anatolian Turkish, which forms the source of the Contemporary Oghuz dialects. However, the fact that no question marks were used in Turkish texts written in Arabic letters until the 19th century makes it very difficult to identify question sentences that are composed only with intonation. Despite this, in various studies conducted in Azerbaijan, it has been stated that the history of the question sentences with intonation can only be traced back to the 16th century, and it was hardly detected in the centuries before then.

It is seen that these types of question sentences were used more after the 16th century, starting from Fuzuli, and it became more standardized depending on the development of the press language and theater works, from the 19th century onwards, in Azerbaijani Turkish. However, due to the aforementioned difficulties, it is possible to identify such sentences not as simple sentences, but as sentences in combined structures in the historical Azerbaijani Turkish texts. Signs such as conjunctions, prepositions or pronouns, antonyms or positive negative repetitions, comparison sentences, context in this kind of sentence etc. point out that the sentence is a question sentence with intonation. Therefore, tracing this question type in Azerbaijani Turkish history requires the determination of the aforementioned “morphological” and “syntactic” signs.

Studying the Turkish of Fuzûlî, who is a very important poet not only of Azerbaijan, but also of the whole Turkic world with the language of poetry he has built, in terms of question sentences with intonation is of great importance for Turkic studies.

In this study, the question sentences with intonations used in Fuzûlî’s Turkish Divan were revealed by determining various words and structures that are indicative of such question sentences. The samples revealed were divided into various groups by categorization, and phonetic and the morphological elements which enable these structures to turn into question sentences with intonation were explained. Thus, the subject of the question sentence with intonation, which is only general knowledge in the history of language, was examined by taking into consideration the Fuzûlî sample. In this study, it was found that the question sentences with intonation established with the creativity and meticulousness of Fuzuli have mainly two different structures: Question Sentence Structures Constructed Only with Intonation and Question Sentence Structures with Intonation Supported by the Interrogative Particle. There were 24 examples defined for the first structure, and 11 examples defined for the second. It is expected that the method used in this study, in which a total of 35 examples were determined, is of a quality that can be used for other poets and writers who worked in the history of Azerbaijani Turkish.

Giriş

Dilin temel işlevi “iletişim sağlamak”tır. Ancak soyut ve somut bütün varlık, hareket ve kavramların çeşitli seslerle kodlanarak adlandırılmasıyla oluşan bir sistem olması nedeniyle dil, insanların içinde buldukları dünyayı anlamalarını, anlamlandırmalarını ve öğrenmelerini de sağlar. İnsanın içinde bulunduğu bu zihinsel süreç, bütün varlık, hareket ve kavramlara yönelik sorulan sorular aracılığıyla işler ve böylece insan, sorgulama adı verilen düşünme aşamalarından birini gerçekleştirmiş olur.

İnsanın temel düşünme aşamalarından biri ve aynı zamanda edebi bir sanat (*tecâhül-i ârif* ve *istifham*) olan soru, tüm dillerde bulunan bir dil bilgisi kategorisidir. Bu kategori için Türkçede kullanılan dil birimlerinden biri de *ezgi*dir. Ezginin, dilde “parçalarüstü ses birimleri” olarak adlandırılan *vurgu, ton, süre, sınır, durak* gibi birimlerle birlikte sözlü iletişim sırasında vericinin alıcıya iletmek istediği anlam¹ üzerinde çok önemli bir anlam belirleyici etkisi vardır.² Şaşkınlık, öfke, mutluluk, heyecan, alay, küçümseme vb. duyguları da alıcıya aktaran ezginin anlamı belirleme işlevi ile birlikte³ en önemli görevi, “gramatikal yapının bir işareti gibi çalışmasıdır. Bu, noktalamaya benzeyen, fakat daha fazla farklılığa yol açan bir görevdir. Cümleler vb. dil bilgisi yapıları arasındaki farklılıklar, ezgileme kullanılarak belirlenir.”⁴ Ezgilemenin göstergesi gibi çalışan dil bilgisi kategorilerinden biri de sorudur.

Türkçe parçalarüstü ses birimleri açısından da çok önemli bir zenginliğe sahiptir. Günümüzde laboratuvar olanaklarının zenginleşmesiyle bu birimlerle ilgili çalışmalar da artmaktadır. Ancak tarihi Türk lehçelerindeki parçalarüstü birimlerin kullanılmasıyla ve kullanılma biçimleriyle ilgili yeteri kadar çalışma bulunmamaktadır. Bu durumun en önemli nedeni, elbette vurgu, ton, ezgi gibi birimlerin yazıda gösterilmeyişidir. 19. yüzyıldan itibaren Türk dilinin yazı dili olarak kullanıldığı bölgelerde Arap, Kiril ve Latin alfabesiyle üretilmiş metinlerde, noktalama işaretleri kullanılmış olmasına rağmen bu yüzyıldan önceki devirlerde, özellikle Arap harfleriyle yazılmış Türkçe metinlerde, soru işaretinin kullanılmaması özellikle ezgili soru cümlelerinin belirlenebilmesini güçleştirebilmektedir. Ancak çağdaş Azerbaycan Türkçesinde de bu tür soru cümlelerinin üretiminde, soru işareti dışında yaygın olarak kullanılan “morfolojik” ve “sentaktik” unsurların belirlenmesiyle bahsi geçen metinlerdeki ezgili soru örneklerinin de belirlenebileceği düşünülmüştür. Bu düşünce, Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda ezgiyle kurulan soru cümlelerinin tespit edilmesi, cümle yapılarının “söz mimarı” olarak

- 1 *Ezgileme* (intonasyon) kavramı ile ilgili Türkiye’de ilk çalışmalardan birini gerçekleştirmiş olan Muzaffer Tansu, halk ozanı Emrah’ın “Sabahtan uğradım ben bir fidana.” dizesiyle başlayan şiirini oluşturan seslerin “melodik desenlerini” frekanslar düzeyinde incelemiş ve çeşitli grafiklerle göstermiştir: Muzaffer Tansu, *Türk Dilinin Entonasyonu Tevrûbi Etüd* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı, 1941).
- 2 Muhsine Börekçi, “Türkçede Vurgu -Tonlama - Ölçü - Anlam İlişkisi”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 12 (2005), 195-205.
- 3 Ezginin “konuşma sezdirimlerinin aktarılışına” da çeşitli katkıları olduğu belirlenmiştir: İclal Ergenç ve Leyla Subaşı Uzun “Bir Söylem Ögesi Olarak Ezgi”, *DTCF Dergisi* 38/1-2 (1998), 123-133.
- 4 David Crystal, *A Dictionary of Linguistic and Phonetics* (Cambridge-USA: Third Edition, 1991), 182.

nitelendirilen⁵ Fuzûlî tarafından nasıl “inşa” edildiğinin çözümlenmesi amacını taşıyan bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmuştur.

1. Soru Cümlesi Kurma Aracı Olarak Ezgileme ve Ezgi

Dil biliminin bir kolu olan ve amacı bir dildeki anlam ayırıcı sesleri belirlemek olan *ses bilgisinin* (fonoloji)⁶ iki temel çalışma alanı bulunmaktadır: *parçalı sesler* ve *parçalarüstü sesler*. Ses bilgisinde ele alınan *sesbirimler* (fonem) ve *alt sesbirimler* (alofon), tek tek incelenebilen *parçalı* (segmental) seslerdir. Bu seslerin dışında, tek tek incelenemeyen, birden fazla parça ile iletişimde anlam iletmeye kullanılan ve *parçalarüstü* (suprasegmental) bir yapıya sahip olan ses ile ilgili birimler de bulunmaktadır.

Parça düzeyinde tek ses üzerinden ses yükseltip alçaltmaya gerek duyulmadan yapılmak istenen, parçalarüstü ses bilgisinde birden fazla sesin kullanılmasıyla gerçekleştirilir. Parçalarüstü birimler; sesin süre, şiddet, frekans gibi akustik özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan ve dilin hece, kelime, cümle gibi parçalardan oluşmuş birimleriyle ilgili olan vurgu, ton, ezgi, süre, sınır, durak gibi birimlerdir. Kısaca ifade etmek gerekirse, parça seviyesinde bir sesbirim (fonem) değişikliğiyle yapılabilen anlam değişiklikleri, parçalarüstü düzeyde vurgu, ton, ezgi, süre, sınır, durak tarafından gerçekleştirilir. Sözlü iletişimde bu birimler; sevinç, korku, şaşkınlık, kızgınlık, neşe, hayret, küçümseme, iğrenme ve benzeri duyguların ifade edilmesini,⁷ gösterilmesini, hatta emir ve isteklerin de daha etkili bir biçimde iletilmesini sağlar.⁸

Türkçede sözlü iletişim sırasında vericinin (konuşan) alıcıya (dinleyen) soru sormak için bağımlı biçimbirim (-mI) veya bağımsız biçimbirimlerle (soru sözleri) birlikte yararlandığı unsurlardan biri de parçalarüstü birimlerdir. Konuyla ilgili yapılmış çalışmalarda, bir ek/edat (-mI) veya sözcük (kim, ne, nasıl vb.) dışında düz cümleleri (bildirme cümleleri) soru cümlesine

5 Cem Dilçin, *Studies on Fuzuli's Divan/Fuzûlî Divanı Üzerine Notlar* (Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2001), XVIII.

6 Dil biliminin insan dilindeki konuşma seslerini inceleyen iki kolu vardır: *Ses bilimi* (fonetik), konuşma dilindeki tanımlanabilen gerçek sesleri inceler. Bu incelemeyi herhangi bir dilden hareketle değil, genel olarak bütün dillerdeki sesleri göz önüne alarak yapar. *Ses bilgisi* (fonoloji) ise özel olarak belli bir dile ve seslerin o dilin ses sistemi içindeki işlevlerine odaklanır. Temelde cevabını aradığı konular, bir sesin belli bir dilin ses yapısında anlam ayırıcı işlevinin olup olmadığı, bir dildeki iki ses arasındaki farkın anlamı ayırıp ayırmadığıdır. *Ses bilimi* (fonetik), genel olarak bütün dilleri kapsayacak şekilde gerçek sesleri incelerken *ses bilgisi* (fonoloji), belli bir dildeki seslerin o dildeki işlevlerini, birbirleriyle etkileşimlerini, diziliş ve değişim kurallarını inceler (Kortmann 1999: 19'dan aktaran Demir, Yılmaz 2014: 10; Mustafa Karataş, *Her Yönüyle Türk Dili* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019): 317-318.

7 Parçalarüstü birimlerin iletişimde çok önemli bir işlevi vardır. Örneğin, bu birimlerin Türkçede, tekrarlı yapılar ve beden dili ile birlikte vericinin/konuşucununun duygu ve düşüncelerini yansıtmakta çok etkili olduğu belirlenmiştir: Erkan Hirik, “Tekrarlı Yüklemeler ile Parçalarüstü Ses Birimlerin Anlama Etkisi”, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 8/53 (2019): 1-16.

8 Mustafa Volkan Coşkun, “Ana Dili Eğitiminde Parçalarüstü Birimlerin Önemi ve Teknoloji Destekli Olarak Kavratılması”, *Bilig* 48 (2009), 42-43; Mustafa Volkan Coşkun, *Türkçenin Ses Bilgisi*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015), 142.

dönüştürmede kullanılan birim(ler) için farklı terimler kullanılmaktadır: *Entonasyon*⁹; *ezgi*, *ezgileme* (“intonation”)¹⁰; *titremleme* (“intonation”)¹¹; *ton*, *tonlama*¹² *vurgu* (“stress”)¹³, *vurgu ve tonlama*.¹⁴

İlk bakışta sadece terim tercihindeki bir farklılık¹⁵ gibi görünse de bu terimler arasında ses bilimi açısından bir takım farklılıklar bulunduğu belirtilmektedir: “Hece ve kelimelerdeki vurgular toplamı, yani vurguların bir araya gelerek art arda birleşmeleri tonu; cümledeki tonların toplamı ise, ezgiyi meydana getirir.”¹⁶

Ergenç ve Subaşı Uzun da “ezgi”nin diğer kavramlardan farklı olduğunu, Lipka 1977: 135, Lindner 1981: 306 ve Boves vd. 1984: 20’ye dayanarak “ezgi”nin diğer dilsel ve dil dışı etmenlerle birlikte belirleyici bir rol yüklediğini, birden çok bürünbirimin bir bileşkesi olduğunu ve bu nedenle de söylemde diğer bürünbirimlere oranla, daha ön plana çıktığını; durak, ton, ses rengi değişimlerinin de ezginin değişkeleri olduğunu ifade etmiştir.¹⁷

Ezgiyi oluşturan birimleri, “sözlü metin”, “sözlü paragraf”, “maksimum duraklı birim”, “minimum duraklı birim” ve “öbek” olarak gruplandıran Demircan, “perde düzeyi değişimi ve vurgular arasındaki ilişkiler (motif)” açısından da “sunuş”, “eş ağırlık”, “konu/yorum”, “önemseme”, “özetleme” ve “aralama” gibi “motif”lerin birleşerek ezgiyi oluşturduğunu, ayrıca Türkçe ezgilemenin “yüksek perdeden alçak perdeye doğru inen” Türk müziğinin özelliklerine benzediğini ve ezgilemenin değişmez özelliklerinin “birincil vurgu yeri”, “zorunlu/seçimli durak yerleri” ve kavşaklar” olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca yazarın Rose Nash’tan¹⁸ alıntılıyarak verdiği bilgiye göre, “Türkçenin ritmi sözcük vurgusu ile belirlenmektedir.”¹⁹

Aralarında ses bilimi açısından çeşitli farklar olmakla birlikte, parçalarüstü birimler olarak

- 9 Tansu, *Türk Dilinin Entonasyonu Tavrübi Etüd*; Nevin Selen, *Entonasyon Analizleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1973).
- 10 Ergenç ve Uzun “Bir Söylem Ögesi Olarak Ezgi”; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 2* Cilt (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000); Sumru Özsoy, “Ses Bilgisi”, *Genel Dilbilim-II*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2013); Ömer Demircan, “Türkçe Ezgilemeye Giriş”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (28-29/1980-1981[1983]), 65-79; Feyza Tokat, “Türkçenin Tarihi Dönemlerine Ait Yazılı Kaynaklarda Ezgi İle Soru: Tezkire-i Şeyh Safi Örneği”, *Uluslararası Türk Lehçeleri Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)* 2/2 (2018).
- 11 Günay Karaağaç, *Türkçenin Ses Bilgisi* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2012).
- 12 İlkin Guliyev, “Kaşgarlı Mahmud’un ‘Divanü Lügatit Türk Eserinde Kullanılmış Soru Cümleleri (Azerbaycan Türkçesi İle Mukayese)”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11 (2013).
- 13 Leyla Karahan, *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996); Gülşen Seyhan Alışık, “Azerbaycan Türkçesi” *Türkler Ansiklopedisi* C. 19 (2002); Hilal Oytun Altun, *Türkçede Soru* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2009); Şahap Bulak, “Türkçede ‘-ml/-ml’ Soru Unsuru”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 66 (2019).
- 14 Hülya Aşkın Balcı vd, “İşlevleri Bakımından Kıssü'l-Enbiya ve Nehcü'l-Feradis'te Soru Cümleleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı/27 (2005).
- 15 Bu çalışmanın temel amacı konuyla ilgili kavram ve terimleri incelemek olmadığı için terimler konusundaki tartışmalara girilmeyecektir.
- 16 Coşkun, *Türkçenin Ses Bilgisi*, 148.
- 17 Ergenç, Uzun “Bir Söylem Ögesi Olarak Ezgi”, 122.
- 18 Rose Nash, *Turkish Intonation- An Instrumental Study* (Mouton, 1973).
- 19 Demircan, “Türkçe Ezgilemeye Giriş”, 73.

nitelendirilen bu kavramların tamamı, insanların duygu ve düşünce dünyalarını yansıttıkları cümlelere “ezgi yükleyen parçalar”dır. “Burada ezgiyle ifade edilmek istenen, vurgu, ton, kelimelerin, kelime gruplarının, ana ve ara anlamlı birimlerin ve cümlelerin söyleyiş süreleri, kelimeler, kelime grupları ana ve ara anlamlı birim ve cümlelerin aralarındaki durma süreleri (durak süresi) ve seslerin şiddetidir. Bir cümlenin ezgisini oluşturanlar, cümleye melodik özellik kazandıranlar bu unsurlardır.”²⁰ Buna göre insanların iletişim sırasında duygu ve düşüncelerini ifade ederken kullandıkları her cümle bir ezgiye sahiptir ve ezgiyi öncelikle cümle içerisindeki tonlar ve onlarla birlikte de vurgu, süre (uzunluk), durak ve şiddet gibi birimler oluşturur. Örneğin, bir sözcükteki ünlünün normal süresinden daha fazla uzatılması, ses tellerindeki titreşim sayısının artması anlamına geldiği için, bu durum tonlama ile ilgilidir. Ancak verici, duygu veya düşüncesini alıcıya iki veya daha çok sözcükten oluşan bir cümleyle iletilmek istiyorsa burada artık ezgiden söz edilir. Çünkü cümle içerisinde tonlar dâhil birden çok parçalarüstü ses birimi devreye girer, bu birimlerin uyumlu birlikteliğiyle ezgileme gerçekleşir ve cümlenin ezgisi (intonasyon) ortaya çıkar. Bu ezgi de vericinin (konuşan) iletmek istediği duygunun ifadesidir. Dolayısıyla insanın yaptığı, esas itibarıyla ezgilemedir. Bu nedenle ezgileme bir süreç; ezgi ise bir sonuçtur.

Örneğin çağdaş AZT’de özellikle konuşma dilinde soru ifadeleri ezgiyle gerçekleştirilir:

- a. *Gələcəksən.* “Geleceksin.”
- b. *Gələcəksə:n?21* “Gelecek misin?”
- c. *Sən bu gün bizə gələcəksə:n?*
 - c1. “Sen bugün bize **gelecek misin?**”
 - c2. “Sen bugün **bize** mi geleceksin?”
 - c3. “Sen **bugün** mü bize geleceksin?”
 - c4. “**Sen** mi bugün bize geleceksin?”

Yukarıdaki örneklerden a’da düz bir bildirme cümlesi bulunmaktadır. Bu cümle ifade edilmek istenen duyguya göre (tehdit, emir, rica vb.) çeşitli vurgularla alıcıya aktarılır. Verici alıcıya soru soruyorsa b’deki gibi sözcüğün son hecesinin ünlüsü uzatılır. Bu uzatma tonlamayla ilgilidir. Dolayısıyla buradaki soruyu gerçekleştiren tonlamadır. Ancak soru c’deki gibi iki veya daha fazla sözcükten oluşan bir cümleyle soruluyorsa burada vurgu, ton, süre (uzunluk), sınır, durak gibi diğer parçalarüstü ses birimleri de anlamı etkiler. İşte vericinin alıcıya iletmek istediği duyguyu bu birimlerle elde etme sürecine *ezgileme* adı verilir. Bunun sonucunda ortaya çıkan birim ise *soru ezgisidir*. Örneğin, c’deki cümlede tüm sözcüklerdeki vurgular eşit düzeyde olur ve sadece yüklem son hecesindeki ünlü (ə) uzatılırsa (tonlama) c1’deki, yüklem son hecesindeki uzunlukla birlikte yüklemden önceki sözcüğe (bizə) vurgu yapılırsa c2’deki, yüklem son hecesindeki uzunlukla birlikte “bu gün” sözcüğüne vurgu yapılırsa

20 Coşkun, *Türkçenin Ses Bilgisi*, 156.

21 “:” (iki nokta), öncesindeki sesin uzun sesletime sahip olduğunu gösteren bir fonetik işaretidir.

c3'teki ve "Sən" sözcüğüne vurgu yapılırsa c4'teki anlam ortaya çıkar. Görüldüğü gibi c'deki cümle yalnızca ezgiyle kurulmuş bir soru cümlesidir ve bu soru ezgisini başta vurgular ve tonlamalar oluşturmuştur.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi bir cümlenin soru cümlesi olabilmesi için sözlü iletişim sırasında konuşurun "amacı ve sezdirimleri ile dinleyicinin çıkarımlarının bir toplamı" olan konuşma eylemini gerçekleştirirken²² vurgu ve tonları (ör. sesi uzatma) kullanarak soru ezgisini ortaya çıkarması gerekir. Böylece ezgili soru cümlesi oluşur.

Oğuz grubu Türk lehçelerinden biri olan AZT'de ise bu kavram için yaygın olarak *intonasiya* veya *avazlanma* terimleri kullanılmaktadır. Sözlerdeki seslerin alçalması yükselmesi, hızlanması yavaşlaması, güçlenmesi zayıflaması, durgularla bölünmesi bölünmemesine bağlı olarak çeşitli duyguları dinleyene ancak cümle içerisinde yansıması nedeniyle "seslenmenin cümledeki hareketi" olarak da nitelendirilen bu kavramın adının da bu özelliğinden dolayı *avazlanma* olduğu belirtilmiş ve terim hakkında şu bilgiler verilmiştir: Konuşurken cümlenin sadece konusu değil, söylenme amacı da cümledeki sözlerin sesletimini etkilemektedir. Yani ses bazen yükselir bazen de aksine alçalır, bazen uzar bazen de kısılır, bazen konuşma akışı sırasında kesik kesik söylenirken bazen de aksine aralıksız bir bütün oluşturur. Böylece de söz veya cümlenin belirli tonlarda ve nitelikte dalgaları oluşur ve konuşmanın ritmik ve melodik akışı biçimlenir. İşte buna *avazlanma* (intonasiya) denir.²³

Bu bilgilerden hareketle bu çalışmada, Fuzûlî'nin bir üslup özelliği olarak şiirlerinde yararlandığı soru cümlesi türü için *ezgili soru* ifadeleri kullanılmıştır.²⁴

2. Azerbaycan Türkçesinde Ezgili Soru

Hem isimlerde hem de fiillerde soru ifade eden bir "gramer kategorisi"²⁵ olan sorunun dünyadaki bütün dillerde olduğu gibi Türkçede de çeşitli yolları bulunmaktadır. Türkçede soru cümlesi kurma yolları da üretilme biçimindeki dil bilgisi unsurlarındaki farklılıklara göre üç ana başlık altında incelenmektedir: *mI'lı (Soru Ekiyle Kurulan) Sorular, Ne/kim/*ka'lı*²⁶ (*Soru Sözcükleriyle Kurulan) Sorular, Ezgili (Ezgileme Yoluyla Kurulan) Sorular*.²⁷ Bu soru

22 Ergenç, Uzun "Bir Söylem Ögesi Olarak Ezgi", 123.

23 Abdüleziz Dəmirçizadə, *Müasir Azərbaycan Dili (C. 1: Fonetika, Orfoepiya, Orfoqrafiya)* (Bakü: Şark-Garb, 2007), 135.

24 Feyza Tokat da, XVI. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en hacimli tercüme eseri olduğunu dile getirdiği Şeyh Safi Erdebili'nin *Tezkire-i Şeyh Safi* adlı eserindeki ezgi ile kurulan soru cümlelerini tespit ettiği çalışmasında (2018), soru cümlesi üretmede kullanılan parçalarüstü ses birimi için "ezgi" terimini kullanmayı tercih etmiştir.

25 Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Bayrak Yayınları, 1997), 130, 136.

26 Altun'un "ka'lı sorular"dan kastettiği ET *kayü/kanyu* "hangi", kaçan "ne zaman", *kaltı* "nasıl", *kança/kanta* "nereye", *kantan* "nereden", *kani* "hani" vd. soru sözcüklüdür. Sıfat ya da zamir olarak kullanılan ve çeşitli ses değişimleriyle günümüze kadar kullanılagelen (TT *hani*, *hangi*; AZT *hansı*, *hara*, *hardan*, *haçan* vd.) bu sözlerin kuramsal (hipotetik) **ka* kökünden türemiş olduğu var sayılmıştır: Altun, *Türkçede Soru*, 1-10.

27 Konuyla ilgili tek doktora tezi olan "Türkçede Soru" başlıklı çalışmada Altun, genel Türkçedeki soru cümlelerini yapılarına ve anlamlarına göre sınıflandırmıştır. Yapı bakımından soru cümlelerini *Evet-hayır Soruları* ve *Kim, ne, *ka Soruları* olmak üzere iki başlık altında inceleyen yazara göre *Evet-hayır Soruları* üç gruba ayrılmaktadır: *Soru Eki, Vurgu, Seçenekli Sorular*: Altun, *Türkçede Soru*, XLV- XLVI).

cümlesi biçimleri de *biçim bilgisi* (morfoloji), *söz dizimi* (sentaks) ve *ses bilgisi* (fonoloji) açılarından incelenmektedir. “-mI”lı sorular isim ve fiillere eklenen -mI ekiyle²⁸ gerçekleştiği için biçim bilgisi; “Ne, kim, *ka’lı sorular” çeşitli soru sözcükleriyle (sıfat, zarf, zamir) ve bu sözcüklerin cümle içindeki çeşitli kullanımlarıyla gerçekleştiği için biçim bilgisi ve söz dizimi; ezgiyle yapılan sorular ise parçalarüstü ses birimlerinin cümle içerisindeki çeşitli kullanımıyla gerçekleştiği için de ses bilgisi ve söz dizimi açılarından incelenebilmektedir.

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde genel olarak soru cümlelerinin soru eki²⁹ veya soru sözcükleriyle yapıldığı belirtilmektedir.³⁰

Dünyadaki tüm dillerde olduğu gibi Türkçede de soru cümleleri kurmakta yaygın bir biçimde kullanılan ezgili soru örneklerinin tarihî Türk lehçelerinde belirlenebilmesi, özellikle Arap harfli metinlerde 19. yüzyıla kadar noktalama işaretlerinin kullanılmamış olması³¹ nedeniyle çok zordur. Çünkü bu soruyu var eden ezgi, yukarıda da ifade edildiği gibi bir konuşma dili özelliğidir ve bunun yazıda gösterilmesinin temel yolu sonuna soru işareti konmasıdır. Soru işaretinin çok geç dönemlerde kullanılmaya başlaması nedeniyle Türkçenin ezgileme olanak ve özelliklerinin belirlenebilmesi çok mümkün görünmemektedir.³² Bu nedenle Türk dili tarihindeki metinler üzerinde ezgiyle kurulmuş soru cümlelerinin varlığını araştıran özel çalışmalar çok azdır.³³ Konuyla ilgili araştırmalar, daha çok tarihî Türk lehçelerindeki metinlerde soru eki veya soru cümleleri ile ilgili yapılmış genel çalışmalardır.³⁴

Tarihî Türk lehçelerinden Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinde bu özellikte soru cümlelerinin belirlenemediği,³⁵ ancak Çağatay Türkçesinde az sayıda örnekte tespit edildiği ifade edilmiştir.³⁶

28 Türklük biliminde kökeni ve kategorisi hâlâ tartışılara konu olan bu biçimbirim için *ek* dışında *edat* veya *enklitik* terimi de kullanılmaktadır. Bu çalışmanın konusu olmadığı için burada terim tartışmasına girilmemiş, daha yaygın bir kullanım alanına sahip olan ek terimi kullanılmış ve -mI biçiminde gösterilmiştir. Ekin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımı, kökeni, ekleşme süreci, kullanım alanı, kullanım şekli, yazımı, söz dizimsel yeri ve kategorik durumu hakkında geniş bilgi için bk. Bulak, “Türkçede ‘-mI/-mI’ Soru UNSURLU”.

29 AZT., Gag., Krç-Blk., TT. -mI, ~ -mu; Alt. -pa, ~ -po, ~ -ba, ~ -bo; Bşk. -mİ, ~ -mÖ; Kzk., Kkp., Nog., Hak., -pa, ~ -ba, ~ -ma; Krg. -bI, ~ -bu; Özb. -mI; Uyg. -mu; Tuv. -be (A. M Şçerbak, *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler*. çev. Yakup Karasoy, Naile Hacızade, Mevlüt Gülmez (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016), 52.

30 Altun, *Türkçede Soru*; İbrahim Ahmet Aydemir, “Interrogative structures in Tuvan”, *Turkic Languages* 19 (2015): 114’ten aktaran Tuba Kaya, “Oğuz Grubu Türk Dillerinde Soru Yapıları” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019), 19.

31 R. C. Məhərrəmov və M. P. Cahangirov, *Azərbaycan Dilinin Tarixi Sintaksisinə Dair Materiallar: Sadə Cümlə* (Bakı: Azərbaycan Nizami Adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu, 1962), 183; Aylin Koç, “Noktalama İşaretlerinin Tarihçesi”, *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler* (İstanbul: Ka Kitap, 2017), 325-326.

32 Guliyev, “Kaşgarlı Mahmud’un ‘Divanü Lügatit Türk Eserinde Kullanılmış Soru Cümleleri (Azerbaycan Türkçesi İle Mukayese)”, 31.

33 Tokat 2018 bu konuyla ilgili yapılmış az sayıdaki çalışmalardan biridir.

34 Örnek çalışmalar: Hülya Aşkın Balcı vd. “İşlevleri Bakımından Kıışşı’l-Enbiya ve Nehcü’l-Feradis’te Soru Cümleleri”; Çetin, “Kutadgu Bilig’de Ne Soru Sözcüğü ve Kullanımları”, *On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçesinde Soru*; Altun, *Türkçede Soru*; Guliyev, “Kaşgarlı Mahmud’un ‘Divanü Lügatit Türk Eserinde Kullanılmış Soru Cümleleri (Azerbaycan Türkçesi İle Mukayese)”.

35 Altun, *Türkçede Soru*, 4, 19, 58.

36 Altun, *Türkçede Soru*, 91-92.

Tarihî Türk lehçeleri içerisinde Eski Anadolu Türkçesinin ele aldığımız konu açısından özel bir önemi bulunmaktadır. Çünkü Oğuzlar tarafından 13-15. yüzyıllar arasında Anadolu, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Irak, Suriye ve 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Balkanlarda kullanılan Eski Anadolu Türkçesi, çağdaş Oğuz yazı dillerine kaynaklık etmiş bir dönemdir ve bu yazı dillerinin günümüzde ölçünlüleşmiş birçok özelliğini bu dönemdeki metinlerde görebilmek mümkündür. Bu özelliklerden biri de ezgili soru cümleleridir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde de bu tür soruların kullanıldığı, Osmanlı Türkçesinde ise az sayıda örneğin tespit edilebildiği belirtilmiştir.³⁷

Günümüzde ise Azerbaycan'ın Güney bölgesi ağırlıkta olmak üzere bazı ağızlarında (Kazak, Gence, Karabağ, Guba, Ağdam, Lenkeran),³⁸ Güney Azerbaycan (İran) ağızlarında³⁹ ve başta Kars ve Ardahan olmak üzere Doğu grubu Anadolu ağızlarında da yalnızca ezgiliye kurulan soru cümlelerinin yaygın bir biçimde kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁰

Oğuz grubu Türk lehçelerinden biri olan Türkiye Türkçesinde *ezgi/ezgileme*, *titremleme*, *ton/tonlama* ve *vurgu* terimleriyle dile getirilen bu soru cümlesi türü,⁴¹ konuşma dilinde dahi yaygın bir biçimde kullanılmamaktadır. Bu nedenle yazı dilinde de çok az görülebilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu soru biçimi, Kuzey, Güney Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahalarında bir Oğuz ağızı özelliği olarak Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren kullanılmış, Azerbaycan sahasında giderek “koyulaşmış” ve çağdaş Azerbaycan Türkçesinde ölçünlüleşerek yazı dilinde dahi en çok kullanılan soru cümlesi türüne dönüşmüştür. Diğer taraftan bu soru biçimi, Anadolu ağızlarında kullanılmadığı için Osmanlı Türkçesinde de çok az örneği bulunmuş ve günümüz TT’de sadece konuşma dilinde, o da çok nâdir olarak kullanılan bir özellik olarak

37 Altun, *Türkçede Soru*, 71-72, 91-92, 107.

38 Cabir Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)* (Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, 1998), 44.

39 Muharrem Ergin, *Azerî Türkçesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 219.

40 Ahmet Bican Ercilasun, *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-* (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983), 57-58; Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, 52.

41 Türkiye Türkçesinin dil bilgisi çalışmalarında da soru konusu, biçim/şekil/yapı bilgisi içerisinde isim ve fiil çekimi başlıkları ile sözcük türlerinden soru zamirleri, soru sıfatları ve soru zarfları başlıkları altında; söz dizimi içerisinde de “anlamlarına göre cümleler” başlığı altında incelenmektedir. Nadir Engin Uzun “Türkçenin Öğretimi için Soru Tümcesi Türleri Üzerine Bir Sınıflama Denemesi” başlıklı makalesinde; Türkiye Türkçesinin geleneksel dil bilgisi çalışmalarının Türkçedeki soru cümlesini anlama göre incelenen bir cümle türü olarak gördüğünü, oysa çağdaş dil bilimi çalışmalarının soru cümlesinin “*sözcük, partikel, ezgi vb. dilbilgisel araçlarla sunulmasının yanı sıra dilin tümceyi ilgilendiren başkaca düzlemleri ile de sıkı bağlantıları*” bulunduğunu, sorunun “*bilgiyi aktarış biçimi*”ndeki farklılaşma nedeniyle cümledeki öğelerin dizilişi ve cümledeki “*bilgi değeri*” ile doğrudan etkileşime girdiğini, bu nedenle de sorunun sadece “anlam” açısından ele almanın yetersiz olacağını belirtmiştir (2006: 16). Uzun’a göre Türkçedeki soru türleri için bk. Nadir Engin Uzun, “Türkçenin Öğretimi için Soru Tümcesi Türleri Üzerine Bir Sınıflama Denemesi”, *Dil Dergisi* 131(2006), 21-30.

kalmıştır.⁴² Bu nedenle de TT'nin dil bilgisi kitaplarında ezgili soruya çok yer verilmemiştir.⁴³ Bahsedilen bölümlerde de genellikle ezginin soru ekiyle ya da soru sözcükleriyle kurulan soru cümlelerindeki niteliği hakkında genel bilgi verilmiştir.⁴⁴ Bunun dışında, sadece ezgiyle kurulan sorulardan bahsedilen örnekler çok azdır.⁴⁵

Altun'un (2009) verdiği bilgilere göre, çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda ezgi, çok yaygın ve ölçünlü olmamakla birlikte, soru cümlesi üretme yolu olarak kullanılmaktadır.⁴⁶ Tespit edilebildiği kadarıyla ezgiyle soru cümlesi üretmenin ölçünlü olduğu ve yazı dilinde yaygın olarak kullanıldığı tek Türk lehçesi Azerbaycan Türkçesidir.

Oğuz grubu Çağdaş Türk lehçelerinden biri olan AZT'de soru cümleleri ana hatlarıyla üç başlık altında incelenmektedir:⁴⁷

- 42 “Körlenme” ve “Koyulaşma” terimleriyle açıklanan bu bakış Dilaçar'a aittir: Yazar, Osmanlı yazı dili geleneği ile Azerbaycan yazı dili geleneğinin birbirinden ayrılmasını “Genel Temayül, Koyulaşma ve Körlenme” adını verdiği bir yöntemle açıklamıştır. Buna göre Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde günümüzdeki ölçünlü Azerbaycan Türkçesine ait bazı özellikler Oğuzcanın konuşulduğu coğrafyanın her köşesinde ve hatta “Orta Asya Türkçesi”nin bazı bölgelerinde “genel bir temayül” olarak mevcuttu. Bu temayüller, zamanla Azerbaycan Türkçesinde “koyulaşarak” bu lehçenin ayırt edici özellikleri haline gelirken bunlar Osmanlı yazı dilinde zaman içinde “körlenmiştir.” (Ağop Dilaçar, “Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 5* (1957).
- 43 Türkiye Türkçesinde soru konusuyla ilgili yapılmış müstakil çalışmalarda ya da Türkçe dil bilgisi kitaplarının veya söz dizimi çalışmalarının ilgili bölümlerinde farklı bakış açılarına göre yapılmış soru cümleleriyle ilgili çeşitli sınıflandırmalar için bk. Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 337-390; Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi* (İstanbul: Kanaat Yay. 1992), 79-132; Hamza Zülfiyar, “Türkçede Cümle”, *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, (Ankara: Yargı Yayınevi, 2003), 190-198; Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2005), 491-493; İsmet Cemiloğlu, *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001), 68-92; Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976), 164-359; Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Sözdizimi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972), 145-178; Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 107-110; M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* (Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1964); Tahir Kahraman, *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi* (Ankara: Dumat Basımevi, 2001), 200-221; Neşe Atabay vd. *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981), 67-117 (“Ünlem Tümcesi” tasnif dışında değerlendirilmiştir.); Uzun, “Türkçenin Öğretimi için Soru Tümcesi Türleri Üzerine Bir Sınıflama Denemesi”, 21-30.
- 44 Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, 327.
- 45 “Ya eller? Eller, çehre gibi sır saklamaya alışık değildir.” (R.N.Güntekin); “Evet, o da vardı; fakat gazetelerden?” (A. Rasim): Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, 374.
- “-Demek beni gördün de görmezlikten geldin? - Ben!”: Gencan, *Dilbilgisi*, 72.
- “-Yirmi lira var bende. Sende? - İşte o kadar.” (TB)
- “Aruk gitmeyeceksin ya?” (SFA): Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, 110.
- 46 Sibirya Grubu: Altayca (s. 146), Tuvaca (s. 308), Yakutça (s. 331) ve Hakasçada (s. 203) var.
- Kıpçak Grubu: Bşk. (s. 331), Tat. (s. 296-297), Krç. (s. 212), Kkp. (s. 220-221), Kzk. (s. 234-235), Krg. (s. 249-250), Nog'da (s. 270) var.
- Karlık/Uygur Grubu: Özb. (s. 280) ve Uyg'da (s. 325) var.
- Bulgar Grubu: Çuv'da var (s. 182).
- Oğuz Grubu: Trkm. (s. 316), Gag. (s. 193-194), AZT. (s. 164-165) ve TT. (139)'de var.
- 47 Məhərrəmovə və Cahangirov, *Azərbaycan Dilinin Tarixi Sintaksisinə Dair Materiallar: Sadə Cümlə, 164*; Ələvset Abdullayev, Yusif Seyidov və Ağamalı Həsənov, *Müasir Azərbaycan Dili (C. 4: Sintaksis)* (Bakü: Şark-Garb, 2007), 89; Qəzənfər Ş. Kazımov, *Müasir Azərbaycan Dili-Sintaksis* (Bakü: Elm və Təhsil, 2010), 94-98. AZT'deki soru cümlelerinin çok ayrıntılı sınıflandırması için bk. Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)*, 51-158.

1. Soru ezgisi (intonasiya) ile kurulan soru cümleleri,
2. Soru edatları ile kurulan soru cümleleri,
3. Soru zamirleri ile kurulan soru cümleleri.

AZT'deki soru cümleleriyle ilgili yaptığı ayrıntılı ve çok önemli çalışmasında⁴⁸ Məhərrəmov, çağdaş Azərbaycan Türkçesinde soru cümlelerinin, soru zamirleri ve soru ekiyle kurulanlar dışında, sadece ezgi (intonasiya) ve bazı sözcük ya da söz dizimi unsurlarıyla kurulan soru cümleleri olduğunu belirtmektedir. Azərbaycan Türkçesinin tarihî söz dizimi özelliklerini ortaya çıkarıp incelediği çalışmasında, bu üç tip soru cümlesinin ilk iki tipinin (soru zamirleri ve soru ekiyle/edatıyla kurulanlar) 13. yüzyıldan itibaren yaygın bir biçimde kullanılmış olduğunu, üçüncüsünün ise bu tarihî metinlerden günümüze kadar farklı bir gelişim çizgisi izlediğini örneklerle ayrıntılı bir biçimde açıklamıştır. Bu bilgiler, önemi dolayısıyla burada kısaca özetlenecektir:⁴⁹

“Yalnızca ezgi (intonasiya) ve bazı sözcük ya da söz dizimi unsurlarıyla kurulan soru cümlesi” tipi, ezginin aslında konuşma diliyle ilgili olması, bu nedenle de yazıya tam olarak geçirilememesi, geçirildiğinde de sadece soru işaretiyle gösterilebilmesi ve Arap alfabesiyle yazıya geçirilen Azərbaycan Türkçesinde 19. yüzyıla kadar noktalama işaretlerinin kullanılmamış olması nedenleriyle ilk iki tipe göre (soru ekli ve soru sözcükleriyle kurulan soru cümleleri) oldukça az kullanılmıştır. Sadece ezgiyle kurulan soru cümlelerinin ancak soru işaretiyle tespit edilebilmesi nedeniyle Arap harfli metinlerde bu tip soru cümlelerinin varlığının tespit edilebilmesi mümkün değildir. Ancak soru cümlesinin bu tipinde kullanılan bazı sözcükler (bağlaçlar) ve yapılar bu soru tipinin soru işareti olmadan da belirlenebilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle 19. yüzyıla kadar olan AZT tarihinde yalnız ezgiyle kurulan soru cümlelerinden değil, bazı sözcükler ve yapılarla birlikte kurulan ezgili soru cümlelerinden bahsetmek mümkün olabilmektedir.

Azərbaycan Türkçesinin ilk izlerinin görüldüğü 13. yüzyıla ait eserler, bu tip soru cümlelerinin kullanılıp kullanılmadığını belirlemek açısından yeterli değildir. 14. yüzyılda Nesimî'nin şiirlerinde sadece ezgiyle kurulmuş soru cümleleri kullanılmıştır. Ancak Nesimî'de *yohsa* bağlacıyla, yani ezgilemeyle kurulmuş çok az sayıda soru cümlesinin yer aldığı görülmektedir. Bu durum, 16. yüzyıla kadar geçerlidir. Kişverî (15. yy) ve Hatayî'de (16. yy) de yine sınırlı sayıda da olsa çeşitli göstergeleri (*yā*, *yohsa*, *meğər* bağlaçları ile birlikte, olumlu-olumsuz yapıların zıt anlamlı sözlerin cümlelerde bulunması) bulunan bu tip soru cümleleri bulunmaktadır.

AZT'de, 16. yüzyılda Fuzûlî'den başlayarak soru cümlelerinin bu tipinin daha fazla kullanılmaya başladığı görülmektedir. Hatta bu soru cümlesi tipinin yalnızca ezgiyle kurulanlarına da rastlanılmaktadır. Ancak böyle cümleleri, yukarıda sözü edilen zorluklar nedeniyle basit bir cümle olarak değil, birleşik yapılardaki cümleler biçiminde tespit edebilmek mümkündür.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Fuzûlî'de görülmeye başlayan ve bağlaçlarla

48 Məhərrəmov və Cahangirov, *Azərbaycan Dilinin Tarixi Sintaksisinə Dair Məteryallər: Sadə Cümlə*.

49 Məhərrəmov və Cahangirov, *Azərbaycan Dilinin Tarixi Sintaksisinə Dair Materiallar: Sadə Cümlə*, 178-188.

kısmen de karşılıklı konuşma (diyalog) özelliği taşıyan bölümlerde tespit edilebilen soru cümlelerinin bu durumu 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Ancak bu süreçte şiirlerini, konuşma dili ve halk şiiri esasında üretmiş 17-18. yy şairlerinin eserlerinde bile soru cümlelerinin bu tipinden oldukça az ve sınırlı olarak yararlandığı görülmektedir.

Fuzûlî'den Vâgîf'e kadar olan dönemde verilmiş eserler incelendiğinde bu tipin çeşitli sözcük veya söz dizimi özelliğiyle üretilmiş ezgili soru cümlelerini kolayca tespit etmek mümkün olduğu hâlde, sadece ezgiyle kurulan soru cümlelerini yardımcı unsurlar, yani çeşitli göstergeler olmadan açık bir biçimde tespit etmek mümkün değildir. Bundan dolayı, soru cümlelerinin bu türünü tespit edebilmek için bu cümlelerin içinde bulunduğu bölüme (bağlam) bakmak ve o bölümdeki diğer cümlelerle birlikte değerlendirildiğinde dahi sadece ezgilemeyle kurulmuş soru cümlelerinin 19. yüzyıla kadar çok az ve sınırlı bir biçimde kullanıldığını göstermektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir yandan sözcük veya söz dizimi unsurlarıyla kurulan soru cümlelerinin daha çok kullanılmaya başladığı, diğer yandan da karşılıklı konuşmalar biçiminde üretilen tiyatro eserlerinin yazılmaya başlaması ve düzyazının gelişmesiyle birlikte sadece ezgiyle kurulan soru cümlelerinin de çok kullanılmaya başladığı görülmektedir.

20. yüzyılda, metinlerde soru işaretinden yararlanılmaya başlaması, ezgiyle kurulan soru cümlelerinin yazıda açık bir biçimde gösterilebilmesine olanak sağlamıştır. Günümüzde de soru cümlesinin bu tipinden, özellikle edebî eserlerde diğer tiplere göre daha çok yararlanılmaktadır. Görüldüğü gibi AZT tarihinde soru cümlesi tiplerinin kullanımı arasındaki oran artık ezgili soru cümleleri lehine değişmiştir.⁵⁰

Çağdaş AZT'de hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde çok yaygın bir biçimde kullanılan yalnızca ezgiyle kurulmuş soru cümlelerinin konuşma dilindeki en belirgin özelliği soru ezgisinin, cümlelerin son hecesinin iki, üç ses karşılığı kadar uzatılmasıyla ve tonun yükseltilmesiyle oluşturulmuş olmasıdır.⁵¹ Bu söyleyiş süresi kısaltıldığında ve ton düşürüldüğünde cümle düz bir cümle biçimine dönüşmektedir: *Mənimlə evə gəlirsən? "Benimle eve geliyor musun?"; Mənimlə evə gəlirsən. "Benimle eve geliyorsun / geleceksin."*

AZT'nin geçmişten günümüze kadar yazılı eserler ve konuşma ile ilgili çalışmalara göre AZT metinlerinde yalnızca ezgiyle kurulmuş soru cümlelerinin en belirgin göstergeleri şunlardır:

a. Soru işareti: 19. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlayan soru işareti, cümlelerin yalnızca ezgiyle kurulmuş bir soru olduğunun en belirgin göstergesidir. Çünkü soru işareti kaldırıldığında cümle düz bir cümle olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Arap harfleriyle yazılmış tarihî AZT metinlerinde soru işareti kullanılmadığından bu cümleleri belirleyebilmek için başka göstergelere ihtiyaç vardır.

50 Məhərrəmov və Cahangirov, *Azərbaycan Dilinin Tarixi Sintaksisinə Dair Materiallar*, 178-188.

51 Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)*, 185-186.

b. Bağlaç, Edat ve Zamirler: 19. yüzyıla kadar olan süreçte Arap harfleriyle yazılmış metinlerde soru işareti kullanılmadığı için yalnızca ezgiyle kurulmuş soru cümlelerinin belirlenebilmesi için bakılması gereken temel (morfolojik) birimler bağlaç, edat ve zamirlerdir. Çünkü çağdaş AZT'de bu zamirlerin yalnızca ezgiyle kurulan soru cümlelerinde çok yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Cümlelerdeki soru ezgisi bu birimlerin anlam desteğiyle oluşturulmaktadır: *Məğər/bəyəm, bəlkə/ hə, hələ/hələm/elə/bələ/ha/da/də, bəs, ki, heç, yaqin/doğrudan/hə, dəyəşən, görəsən, yəni, güya, olmaya, mənə görə, ya/gör; axı, yoxsa, gərək, həç.*⁵²

c. Zıt anlamlı ya da olumlu olumsuz tekrarlar:⁵³ Arap harfleriyle yazılmış metinlerde yalnızca ezgiyle kurulmuş soru cümlelerinin belirlenebilmesi için bakılması gereken diğer birimler ise söz dizimiyle ilgili olan sözcük gruplarıdır. Bu yapılar da çağdaş AZT'de yalnızca ezgiyle kurulan soru cümlelerinde çok yaygın olarak kullanıldığı için tarihî AZT metnindeki bu yapıların yalnızca ezgiyle kurulmuş soru cümlelerinin belirlenebilmesi için çok önemli bir gösterge olduğunu söylemek mümkündür: *Var ya yox?, Var, yox? “Var mı yok mu?”, Belədir ya belə deyil? “Böyle midir, değil midir?”; 54 Mən ölüm, bunları mən demişəm, ya deməmişəm? “Allah aşkına, bunları ben dedim mi demedim mi?”, “Düz deyirəm, yoxsa yalan deyirəm? “Doğru mu söylüyorum, yalan mı söylüyorum?”, Sən onu gördün, görmədin? “Sen onu gördün mü görmədin mi Bu gün dərsimiz olacaq ya yox? “Bugün dersimiz olacak mı olmayacak mı?”⁵⁵*

ç. Karşılaştırma: Yalnızca ezgiyle kurulmuş soru cümlelerinin Arap harfleriyle yazılmış metinlerde belirlenebilmesi için bakılması gereken diğer birimler ise yine söz dizimiyle ilgilidir. Yukarıdaki listede yer alan bağlaç ya da edatlardan biriyle veya bunlar kullanılmaksızın yapılan bir karşılaştırma da yalnızca ezgiyle kurulan soru cümlelerinin çok önemli birer göstergesidir. Çünkü diğerleri gibi bunlar da çağdaş AZT'de ezgili soru cümlelerinin temel ayırt edici unsurlarıdır: *Balam mən danışırım, sə:n? “Yavrum, ben mi konuşuyorum yoxsa sen mi konuşuyorsun?” A kişi, sən çox bilirsən yoxsa jandarma:? “Be adam, sen mi biliyorsun yoxsa jandarma mı?”; 56 Yeməlidir, geyməli:? “Yemek için mi giymek için mi? Qayıdırsan yoxsa gözləyəcəksən:? “Dönecek misin yoxsa bekleyecek misin? Dənizdə ya quruda:? “Denizde mi karada mı?”, İşiniz vardı ya bir sözünü:z? “İşiniz ya da bir sözünüz var mıydı?”, Qonağımızla bir yerdə getdi, yoxsa tə:k? “Misafirimizle birlikte mi gitti, yoxsa tek mi gitti?”⁵⁷*

52 *Elə, belə, da, də və həç* edatlarının Azerbaycan Türkçesinde yalnızca ezgi (intonasiya) ile kurulan soru cümleleri içinde “Yalnız Ezgi ile İfade Edilen Retorik Sorular”ı oluşturan en belirgin unsurlar olduğu belirtilmiştir (Məhərrəmovə və Cahangirov, *Azərbaycan Dilinin Tarixi Sintaksisinə Dair Materiallar*, 187; Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)*, 49, 95.

53 Axundov'un ayrıntılı soru cümleleri sınıflandırmasında bu tip sorular “alternativ suallar” başlığı altında değerlendirilmiş ve türlere ayrılarak örneklerle incelenmiştir (1998: 78-90).

54 Məhərrəmovə və Cahangirov, *Azərbaycan Dilinin Tarixi Sintaksisinə Dair Materiallar*, 188.

55 Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)*, 78-81.

56 Məhərrəmovə və Cahangirov, *Azərbaycan Dilinin Tarixi Sintaksisinə Dair Materiallar*, 188.

57 Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)*, 78-81.

d. Bağlam: Bu “grafik”, “morfolojik” ve “sentaktik” göstergeler dışında bu tür soru cümlelerinin belirlenebilmesi için dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli unsur bağlamdır. Yani ezgili soru cümlesinin geçtiği metin, bölüm, parça, kıta, beyit bu cümlelerin bir soru cümlesi olduğunun anlaşılabilmesi için bir gösterge özelliği taşır. Bağlam göz önüne alındığında karşılıklı bir konuşma içerisinde yer alan bir cümlelerin, ezgiyle kurulmuş bir soru cümlesi olduğunun anlaşılması çok kolaydır. Çünkü bir “diyalog”da cevap vardır ve cevap varsa orada elbette bir soru olmak zorundadır. Örneğin bu çalışmamızda 1. grubun 5. yapısında verilen örnek beyitte açık bir “diyalog” ve bir cevap olduğu için buradaki “Meger bu dürc-i dehendür?” cümlesinin ezgili soru cümlesi olduğunu anlamak güç değildir:

*Şordum meger bu dürc-i-dehendür didüm didi
Yoh yoh devā-yi derd-i nihānuñdurur senüñ*

TD Müseddes 1/3 (s. 443), T (s.188), G (s. 174), CD (s. 289)

Ayrıca, yine bir cümlelerin bulunduğu bir yerde “Bilmen.”, “Bilmezem.” gibi sözler varsa burada da bir soru cümlesi olduğunu tahmin etmek güç olmayacaktır. Çünkü bu sözler genellikle birden çok seçenekli soruların cevabı olarak kullanılan sözlerdir. Gerçekten de Fuzûlî bu sözleri kullandığı bazı beyitlerde soruyu ezgiyle kurmuştur (Bk. 2. Grup, 2. Yapı 1. Örnek):

*Bir hayāl itmiş mi za'f-ı rûze yâri bilmezem
Yohsa yâri görmeyüp men gördüğümdür bir hayāl*

TD-G. 171/3, T 169/3, G 178/3, CD s. 139

Sonuç olarak bu göstergeler, AZT’de herhangi bir düz cümlelerin (bildirme cümlesi) yukarıdaki yazım, biçim ve söz dizimi unsurlarından biriyle soru cümlesine dönüştürülebildiğini göstermektedir.⁵⁸

16. yüzyıl şairi Fuzûlî’nin Türkçe şiirlerinde ezgiyle kurulmuş soru cümleleri, burada bahsedilen morfolojik ve sentaktik göstergelerin belirlenmesiyle ortaya çıkarılacaktır.

3. Fuzulî’nin Türkçesinde Ezgiyle Kurulmuş Soru Cümlesi Yapıları

Etkisi bütün Türk dünyasına ulaşmış şairlerden biri olan Fuzûlî (1483-1556), hem edebî kişiliği hem de yüzlerce yıl devam eden etkisiyle Türk edebiyatının en önemli bir şahsiyetlerinden biridir. Hayatı hakkında çok net bilgilerin bulunmadığı Fuzûlî’nin Türk, Arap ve Fars kültürlerinin ortak etkisi altındaki “Irak-ı Arap” bölgesinde 1483’te doğup büyüdüğü bilinmektedir.⁵⁹

Türk dili tarihinde 16. yüzyıla kadar olan süreçte, karşımıza çıkan iki büyük Türk lehçesi olan Doğu ve Batı Türkçelerini kullanan şairler ve yazarlar, mensubu buldukları edebiyat

58 Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)*, 50; Məhərrəmov və Cahangirov, *Azərbaycan Dilinin Tarixi Sintaksisinə Dair Materiallar*, 188.

59 Mehmet Fuad Köprülü, “Fuzûlî”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 4, (İstanbul: MEB Yayınları, 1988), 688-691; Abdülkadir Karahan, “Fuzûlî”, *İslam Ansiklopedisi* c. 13, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 240-241.

geleneğinin olanakları ölçüsünde ve özellikle de siyasi ve sosyal olayların etkisiyle farklı Türk lehçeleriyle etkileşimde bulunmuşlardır.⁶⁰ Fuzûlî de bu özelliklere sahip bir şairdir. Merkezi Tebriz olan Karakoyunluların (1400-1468) ve merkezi Diyarbakır olan Akkoyunluların (1468-1502) hüküm sürdüğü Azerbaycan coğrafyasında yaşayan “Fuzûlî'nin dili dış yapısı bakımından, Türk dilinin XVI. yüzyıl Azerî-Türkmen lehçesi özelliklerini de içine alan kesimine girer.”⁶¹

Eski Anadolu Türkçesinin “yazılı dil”⁶² olarak kullanıldığı ve farklı dil ve ağızların konuşulduğu kültür coğrafyasında XVI. yüzyıla kadar Azerbaycan Türkçesine ait özelliklerin henüz çok keskin bir biçimde belirginleşmemesi ve “...Irak'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden önceki dönemde, Azerî Türkçesinin hâkim olduğu Safevî idaresine bağlı olması, 1534'ten sonra da Irak'ın Osmanlı hâkimiyetine geçişiyle, onun dil ve üslubuna Osmanlı Türkçesine ait özelliklerin fazlaca girmiş olması...”⁶³ndan dolayı, Fuzûlî'nin dilinde Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi özellikleri bir arada bulunmaktadır.⁶⁴ Fuzûlî, bir taraftan dönemin bir gereği olarak Osmanlı Türkçesinin bazı özelliklerini de şiirlerinde kullanmasına rağmen diğer taraftan da doğup büyüdüğü yörenin ağız özelliklerini ve içinde bulunduğu kültür coğrafyasının yazı dilini kullanmıştır. Ancak ilk izlerini 13. yüzyılda Hasanoğlu, Dede Korkut, Kadı Burhaneddin, Nesimî ve Sultan Ahmed bin Veys'de gördüğümüz Azerbaycan Türkçesi özelliklerinin XV. ve XVI. yüzyıllardan sonraki siyasi ve kültürel gelişmeler neticesinde belirginleşmeye başlamasıyla Osmanlı yazı dili koluyla Azerbaycan yazı dili kolu birbirinden uzaklaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla, günümüz AZT'de ölçünlü bir biçimde yer alan bazı dil özelliklerinin (morfolojik) izleri geriye doğru (art zamanlı) olarak takip edildiğinde bunların

60 Özellikle 20. yüzyıldan itibaren siyasi, kültürel, ekonomik vb. nedenlerle (göç, fetih, istila, sürgün vd.) birbirinden uzaklaştırılmaya çalışılan Türk lehçelerinin (Karataş, *Her Yönüyle Türk Dili*, 235-250) özellikle XIII-XV. yüzyıllar arasındaki görünümüne bakıldığında, dönemin şair ve yazarlarının bu lehçelere mahsus özellikleri birlikte kullandıkları ve bu nedenle de Türk dünyasında ortak olarak anlaşılabilen bir yazı dilinin olduğu görülmektedir: Mustafa Karataş, “Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî'deki İzleri”, *Turkish Studies (International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)* 5/1 (2010), 552.

61 Zeynep Korkmaz, “Fuzûlî'nin Dili”, *Türk Dili Dergisi* 517 (1995), 73.

62 Burada “sözlü dilin herhangi bir yazı sistemiyle kaydedilmiş biçimi” anlamında kullanılan *yazılı dil* terimiyle kastedilen, Oğuzcanın Anadolu'da henüz ölçünlüleşmediği, farklı yazım özelliklerinin ve eklerde, sözcüklerde çok çeşitliliğin görüldüğü Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan dildir. *Yazılı dilin* uzun yıllar içerisinde bilim, felsefe, edebiyat vd. alanlarda kullanılmasıyla gelişmesi ve ölçünlüleşmesiyle *yazı dili* ortaya çıkar. Oğuzca, dil içi ve dil dışı olmak üzere birtakım şartların (coğrafya değiştirme, toplumsal ve kültürel farklılaşma, canlı ağızlara sahip olma, siyasi otorite, alfabe) etkisiyle 16. yüzyıldan itibaren *yazı diline* dönüşmüştür: Ali Akar, “Lehçe Oluşma Şartları ve Evreleri Bakımından Eski Türkiye Türkçesi”, *TÜBAR* 28 (2010); *Oğuzların Dili-Eski Anadolu Türkçesine Giriş* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018), 59-99.

Bu yazı dili bir imparatorluk dili olarak işlenecek, gelişecek ve bir *yüksek dil* özelliği kazanacaktır. İşte bu yüksek dil de günümüze kadar felsefe ve bilim dili olarak kullanılacaktır: Mustafa Karataş, *Türkçe ve Felsefe Terimleri* (Ankara: Pegem Yayınları, 2020), 46-48. Yazılı dil ile yazı dili arasındaki ilişki ve farklılıklar için bk. Karataş, *Her Yönüyle Türk Dili*, 113-121.

63 Korkmaz, “Fuzûlî'nin Dili”, 73.

64 Özellikle Osmanlı'nın Bağdat'ı fethetmesi ve Anadolu kültürünün bu coğrafyaya yayılmaya başlaması üzerine Fuzûlî'nin Osmanlı devlet adamlarına yazdığı eserlerde Osmanlı şairlerinin dillerine çok yakın bir dil kullandığı belirtilmektedir (Mazıoğlu 1997: 229).

önemli bir kısmını Fuzûlî'nin Türkçe eserlerinde kullandığı görülmektedir.⁶⁵ İşte bunlardan biri de yalnızca ezgiyle kurulmuş soru cümleleridir.

Fuzûlî'nin, dil ve edebiyat açısından Türk dünyasının en önemli şairlerinden biri olmasını sağlayan en temel özelliği Türkçesi/dili ve üslubudur. Fuzûlî'nin “söz mimarı” olarak nitelendirilmesinin temel nedeni, onun şiirlerindeki “anlam”ı “sayılı”, “tartılı” ve “düzenli” bir biçimde ifade ederek şiirlerinin söz yapısında oluşturduğu “paralellik” ve “simetri”dir.⁶⁶

Klasik Türk şiirinin temel unsurlarından biri de aruz veznidir. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra Arap edebiyatı kaynaklı olan aruz vezni de Türkçe yazılan şiirlerde kullanmaya başlamışlardır. Yaygın bir biçimde, hecelerin uzunluk kısalık durumuna göre şekillenen bu ölçünün uzun zaman Türkçe şiirlere uyum sağlayamadığı düşünülse de alanın uzmanları tarafından yapılan çalışmalarda, Klasik öncesi eserlerden itibaren Türkçedeki aruz uygulamalarıyla elde edilmiş ses değerlerinin, “Türkçenin kendi birikiminin aruzla birleşmesi sonucu ortaya çıkardığı değerler olduğu”, bunların da “Türk şiirinde çok tercih edilen aruz kalıplarıyla Türk dilinin ses yapısı ve söz dizimi arasındaki ilişki” incelendiğinde “Türk aruzu” denilebilecek bir biçimde kendine özgü bazı yanlarının varlığına işaret ettiği belirtilmiştir.⁶⁷ Türkçe şiirlerdeki aruz uygulamaları ile vezin arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarla⁶⁸ ortaya konan verilere göre de, Türkçedeki aruz uygulamalarının yazımla ve ondan daha çok Türkçe sözcüklerdeki birincil ve ikincil uzunluklarla ilişkisi bulunmaktadır: “Vezin bilmek kadar, Türkçede hangi hece, ya da hecelere imâle gelebileceğini de bilmek gereklidir. Adına ister yazılan / uzun okunan vokal, ister geçici uzunluk (ses değişmesi veya düşmesinden kaynaklanan), ister asli uzunluk diyelim Türkçe kelimedeki imale alabilecek yerler belirlidir.”⁶⁹

Özellikle içinde bulunulan medeniyet dairesinin bir gereği olarak ana dilleri Türkçeyle birlikte Arapça ve Farsçayı da mükemmel olarak bilen, aruz ilmine hâkim büyük şairler aruz vezniyle Türkçede gerek biçim gerekse içerik açısından mükemmel şiirler üretmişlerdir. İşte bu şairlerden biri de Fuzûlî'dir. Azerbaycan sahası Türk edebiyatında, aruzla Türkçenin mükemmel uyumuyla “Türk aruzu”nun oluşmasında Fuzûlî'nin etkisi ve rolünün çok büyük olduğu ifade edilmiştir.⁷⁰

65 Azerbaycan Türkçesinin kullanıldığı sahada doğup büyümüş olan Fuzûlî'de tespit edilen bazı morfolojik özelliklerin sıklık sayıları göz önüne alındığında, bu özelliklerin Azerbaycan sahasında giderek “koyulaştığı” ve çağdaş Azerbaycan Türkçesinin ayırt edici özellikleri olduğu, ancak bunların Osmanlı sahasında giderek “köreldiği” ve kullanımdan düştüğü tespit edilmiştir (Karataş 2010: 551).

66 Dilçin, *Studies on Fuzuli's Divan/Fuzûlî Divanı Üzerine Notlar*, XVIII-XX.

67 Tunca Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1993), 325-327.

68 Şerife Yalçınkaya, “Aruzun Türkçede İşleyiş Sistemi Üzerine Bazı Notlar -Nev'i Divânı Örneği”, *Türk Dünyasından Halil Açıköz'e Armağan*, Haz. Hayri Atas (İstanbul: Doğu Kitabevi).

69 Yalçınkaya, “Aruzun Türkçede İşleyiş Sistemi Üzerine Bazı Notlar -Nev'i Divânı Örneği”, 450.

70 Ekrem Câfer, “Fuzûlî Şiirinin Vezni”, akt. Günay Kâzım Çatalkaya, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 9 (2012), 168.

Fuzûlî'nin üslubunun temel özelliklerinden biri de aruz veznini çok büyük bir ustalıklarla kullanmış olmasıdır. "Aruz uygulamaları" olarak nitelendirilen⁷¹ bu kullanımlarla ilgili yapılmış teknik ve karşılaştırmalı çalışmalar⁷², Fuzûlî'nin aruz uygulamalarını mükemmel denilebilecek bir seviyede ve genelde "aruz kusuru" olarak görülen imale gibi uygulamaları şiirinin ahengine ve anlamına katkıda bulunabilecek bir biçimde kullandığı, diğer bir ifadeyle "kusuru hünere dönüştürdüğü" görülmektedir.⁷³ İşte bu büyük şairlerin "neyi" değil, "nasıl" söylediğini inceleme amacını taşıyan üslup incelemeleri, A. Nihat Tarlan'ın sözünü haklı çıkarmaktadır: "Büyük şairler hiçbir kelimeyi yalnız vezin ve kafiye için kullanmazlar."⁷⁴

Fuzûlî'nin "inşa" ettiği Türkçe şiirlerinin en dikkat çekici özelliklerinden biri de onun, döneminin "canlı danışık dili"ne, yani günlük konuşma diline mahsus unsurları kullanmış olmasıdır.⁷⁵ Konuşma dilinin çok önemli bir göstergesi olan soru da Fuzûlî'nin şiirlerinde çok kullandığı bir üslup özelliğidir. Fuzûlî'nin eserleri içerisinde en etkili şiirlerinin soruyla oluşturulduğu görülmektedir.⁷⁶

Fuzûlî Türkçe şiirlerinde bir taraftan üç dilin (Türkçe, Arapça ve Farsça) sözcüklerini ve yerel ağız özelliklerini bir mimar titizliğiyle işleyip kullanırken diğer yandan da klasik Türk şiirindeki "kelime ve kavramların asırlar içerisindeki biriktirdikleri çağrışım haznelerini en tasarruflu biçimde kullanmanın yolu" olan edebî sanatların⁷⁷ en güzel örneklerini vermiştir. Bunlardan biri de edebî eserlerde daha çok kullanılan edebî sorudur. Klasik ve çağdaş AZT'de incelenen edebî metinlerden hareketle; *retorik soru*, *istifham*, *tecâhül-i ârif*, *benzetme soruları*, *heyecanlı sorular* ve *soru-cevap* olarak çeşitli türlerinin kullanıldığı belirtilen edebî sorunun, tüm türleriyle birlikte Fuzûlî'nin üslubunda büyük bir yer teşkil ettiği çeşitli örneklerle tespit ve tahlil edilmiştir.⁷⁸ Özellikle *tecâhül-i ârif* ve *istifham* sanatlarının⁷⁹ belki de en ilgi çekici

71 Hasan Kaplan, "Fuzûlî'nin Gazelerinde Aruz Uygulamaları: Fuzûlî'nin İmâle Kullanımının Bâkî'yle Mukayesesi", *Route Educational and Social Science Journal Volume 4*(7) (2017), 391.

72 Hasan Kaplan, "Fuzûlî'nin Gazelerinde Aruz Uygulamaları: Fuzûlî'nin İmâle Kullanımının Bâkî'yle Mukayesesi"; Hasan Kaplan, "Fuzûlî'nin Gazelerinde Aruz Uygulamaları: Fuzûlî'nin Med Kullanımının Bâkî'yle Mukayesesi" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2) (2018), 837-876.

73 İmâlenin Fuzûlî tarafından bir ahenge dönüştürüldüğü etkileyici bir örnek için bk. Hasan Kaplan, "Fuzûlî'nin Gazelerinde Aruz Uygulamaları: Fuzûlî'nin İmâle Kullanımının Bâkî'yle Mukayesesi", (2017), 418-422.

74 Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi* c. 1 (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları), 172.

75 Əlibəyşadə Elməddin, *Azərbaycan Dilinin Tarixi (C. II)* (Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 2008), 179-182.

76 Vaqif Aslanov, Sevil Mehdiyeva, Samət Əlizadə və Afina Əlizadə, *Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi (C. I: XIII-XVI əsrlər)* (Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, 2007), 451-453.

77 Ömür Ceylan, "Tasavvufî Türk Şiirinde Müstərek Bir Üslup Vâdisi Olarak İstifhâm", İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (UTEK, 27-28 Ağustos 2007) Bildiriler, C. 2 Türk Edebiyatında Üslup Arayışları, Edit. Hayati Develi, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları (2009), 90.

78 Əzizəğa Bayramoğlu Nəcəfov, *Füzuli-Şairin Yaradıcılıq Psixologiyası* (Bakı: Mütercim Neş., 2012), 117-125.

79 *Tecâhül-i ârif*, "şair ve nesirde bilinen bir hususun bir nükteye bağlı olarak bilinmiyormuşçasına ifade edilmesidir. Yani bilineni bilmezlikten gelme" olarak tanımlanan (Saraç 2000: 193) bir edebî sanattır. Ancak *istifham* müstakil bir edebî sanat değil, "tecâhül-i ârif sanatından müstakil ve farklı bir sanat kabul etmek yerine ona dâhil bir üslup hususiyeti olarak değerlendirmek daha doğru" olacağı belirtilmiştir (Saraç 2000: 193). Ayrıca, istifhamın da ayrı bir sanat olduğu görüşünü savunanlar da bulunmaktadır. Bu görüş ve her iki sanatın farkları için bk. Kocakaplan 1998: 105. Ceylan ise iki kavram arasındaki farkı şu şekilde açıklamıştır: "... şairin tecâhül-i ârifâfede övgü, yergi, iltifat vb. somut bir amacı ve beklentisinden söz edilebilirken istifhâmda şahsî bir teessürün ve heyecanın galebe çalması mevzubahistir." (2007: 91).

örnekleri Fuzûlî'nin ezgili soru cümlelerinden oluşan beyitlerindedir. Türkçe şiirlerinde Fuzûlî, bir yandan yerel bir söyleyiş özelliğini klasik dilin yüzlerce yılda örülmüş ağırları içerisinde ustaca yerleştirirken bir yandan da bu cümlelerle yine yüzlerce yılın estetik süzgecinden geçerek oluşturulmuş *tecâhül-i ârif ve istifham* gibi edebî sanatlarla örnek beyitler inşa etmiştir.

İşlevleri dışında kuruluşuna göre bakıldığında Fuzûlî'nin şiirlerinde üç tip soru cümlesinden de yararlandığı görülmektedir:

- a. *-mI ekiyle*
- b. *Soru Sözcüleriyle (Ne, Kim, Hangi, Hani, Harda, Kanda vb.)*
- c. *Ezgiyle*

Fuzûlî'nin şiirlerinde görülen soru cümlelerinin içerisinde ezgiyle kurulanlar özel bir yer tutmaktadır ve büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü yukarıda da sözü edildiği gibi AZT tarihinde Fuzûlî'den itibaren sadece ezgileme ve bazı sözcük ya da söz dizimi unsurlarıyla kurulan soru cümlelerinin kullanılmaya başlandığı görülmektedir. AZT'de 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Fuzûlî'de görülmeye başlayan ve bağlaçlarla kısmen de karşılıklı konuşma özelliği taşıyan bölümlerde tespit edilebilen soru cümlelerinin bu durumu 19. yüzyıla kadar devam etmiştir.⁸⁰ Bu yüzyıldan itibaren özellikle tiyatro metinlerinin artmasıyla ve soru işareti kullanımının yaygınlaşmasıyla ezgilemeyle kurulan soru cümlesi, AZT'nin ölçünlü ve en yaygın soru cümlesi türü olmuştur.

AZT'de Fuzûlî'nin dilindeki bu özelliğe çeşitli kaynaklarda bir üslup özelliği olarak ve ana hatlarıyla değinilmiş olmasına rağmen bu özellik ayrıntılı bir çalışma ile incelenmemiştir.⁸¹ Bu çalışmada, çağdaş AZT'de hem yazı hem de konuşma dilinde ölçünlü olarak ve çok yaygın bir biçimde kullanılan ezgiyle kurulmuş soru cümlesi yapılarının Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ındaki örnekleri⁸² yapısal bir bakış açısıyla belirlenmeye ve sınıflandırılmaya çalışılmıştır.⁸³

80 Məhərrəmov və Cahangirov, *Azərbaycan Dilinin Tarixi Sintaksisinə Dair Materiallar: Sadə Cümlə*, 179-180.

81 Cem Dilçin'in bir "söz mimarı" olduğunu söylediği Fuzûlî'nin şiirlerindeki "paralellik" ve "simetrik söyleyişleri"nden hareket ederek Türkçe Divan'ın daha önce yayımlanmış üç yayını karşılaştırarak tek bir metin elde etme amacıyla hazırladığı *Fuzûlî Divanı Üzerine Notlar* (2001) adlı eserinde dahi bu konuya değinilmemiştir.

82 Çalışmamızın örneklemini Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ı oluşturmaktadır. Ancak Divan'ın birden çok yayını olması ve bu yayınlar arasında farklılıklar olması nedeniyle 2005 yılında hazırladığımız yüksek lisans tezi için Divan'ın "gazeller" kısmında farklı yayınlar kullanılmıştı. Bu kısım için ana metin olarak Prof. Dr. Kenan Akyüz, Dr. Sedit Yüksel, Dr. Müjgan Cunbur ve Süheyl Beken'in yayımladığı (1958) "Türkçe Divan" (TD) kullanılmış, gazellerdeki onarımlar ise Cem Dilçin'in "Fuzûlî Divanı Üzerine Notlar" (CD) isimli çalışmasından (2001) alınmıştır. Yüksek lisans tezinin kapsamı dâhilinde olmayan Divan'ın gazeller dışındaki tüm bölümleri ise yine Prof. Dr. Kenan Akyüz yayınından taranmıştır. Dolayısıyla, Fuzûlî'nin ezgilemeyle kurduğu soru cümlelerinin belirlenmesi ve sınıflandırılması için Türkçe Divan'ın tamamı kullanılmıştır.

83 Çalışmamızda verilen örnekler, <https://www.isa-sari.com/transkripsiyon/> sitesinde bulunan "transkripiyon klavyesi"yle yazılmıştır.

3. 1. Yalnızca Ezgiyle Kurulmuş Soru Cümlesi Yapıları

1. YAPI:

-dUr (isim cümlesi)	yoḥsa, yā	fiil cümlesi?
---------------------	-----------	---------------

Bu yapıdaki cümleler birbirlerine *yoḥsa, yā, veyā* bağlaçlarıyla bağlı ve birbirleriyle karşılaştırılan iki cümleden oluşmaktadır. Birinci cümle isim cümlesidir ve bu cümleler teklik 3. şahıs isim bildirme eki olan -dUr ekiyle kurulmuştur. İkinci cümle ise fiil cümlesidir. Bu yapıdaki cümlelerin son hecesi tonlamasız okunduğunda yani uzatılmadığında düz birer cümle olarak görülmektedir. Ancak bu yapıdaki isim cümlelerinde -dUr ekinin, yapının ikinci kısmı olan fiil cümlesinde ise karşılaştırılan eylemin ifade edildiği fiilin son hecesinin (-mīṣ, -Ūr) uzatılmasıyla bu yapı cümlelerdeki diğer vurgu ve tonlamalarla birlikte ezgili soru cümlesine dönüşmektedir.

Bu yapıdaki cümlelerde *yoḥsa, yā, veyā* karşılaştırma bağlaçlarının kullanılmış olması, bu bağlaçlarla -dUr ekli isim cümlelerine bağlanmış olması ve sözcük grubuna -dUr eki getirilerek soruya dönüştürülmüş olması, bu fiil cümlelerinin de yalnızca ezgiyle oluşturulmuş birer soru cümlesi olduğunu göstermektedir. Çünkü karşılaştırılan iki cümlelerin birincisinin soru olması ikincisinin de soru olmasını gerektirmektedir. Ayrıca, 3. ve 4. örneklerdeki “Bilmen.” ve “Bilmezem.” ifadeleri de bu yapının açık bir biçimde soru yapısı olduğunu göstermektedir. Çünkü iletişimde, “Bilmen.” ve “Bilmezem.” ifadeleri vericinin (konuşan, yazan: Fuzûlî) alıcıya (dinleyen, okuyan) sunduğu iki seçenekli soru cümlesinin (AZT alternatif soru) varlığını işaret etmektedir.

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında bu yapıdaki soru cümlelerinden 5 örnek belirlenmiştir:

1. mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün

Gezen peykanlaruñdur tende yā cān bāğına 'iṣkuñ

Belā ser-çeşmesinden her taraf şular revān itmiş

TD-G. 133/6, T 130/6, G 136/6

Tende gezen peykanlaruñdur	yā	'iṣkuñ belā ser-çeşmesinden cān bāğına her taraf şular revān itmiş?
----------------------------	----	---

“Ten(im)de akan/gezen senin attığın okların temrenleri midir, yoksa bunlar, (senin) aşkının bela pınarından can bahçesinin her tarafına akıttığı sular mıdır?”⁸⁴

84 Çalışmamızdaki örnek beyitlerin Türkiye Türkçesine aktarımında Ali Nihat Tarlan'ın (1985) *Fuzûlî Divanı Şerhi*'nden yararlanılmıştır.

2. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

*Mâh-i-nevdür yoħsa sen kılduħda seyr-i âs-mân
Kaldurup barmaħ getürmüŝ âs-man îman saña*

TD-G. 6/8, T 6/8, G 6/8

Mâh-i-nevdür	yoħsa	sen seyr-i âs-mân âs-man kılduħda saña barmaħ kaldurup îman getürmüŝ?
--------------	-------	---

“(Gökte görünen) yeni ay mıdır, yoksa sen mi’racda gökyüzünde gezip dolaştığın zaman gökyüzü parmak kaldırıp sana iman mı etmiştir?”

3. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Hâl ü haħdur bilmen ol âyîne-i ruħsâr üze

Yâ gözümden ‘aks ŝalmıŝ merdüüm ü müjgân aña TD-G. 10/3, T 22/3, G 22/3, CD s. 16

Ol âyîne-i ruħsâr üze hâl ü haħdur	yâ	merdüüm ü müjgân aña gözümden ‘aks ŝalmıŝ? Bilmen.
------------------------------------	----	--

“O ayna gibi parlak yanak üzerindeki senin benin ve ayva tüylerin midir, yoksa gözbebeğimle kirpiklerim mi (o ayna gibi) yanağına yansımış, bilmem/bilmiyorum?”

4. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Âb-gündur günbed-i devvâr rengi bilmezem

Yâ muħiŝ olmuş gözümden günbed-i devvâre şu

TD-K. 3/2

Günbed-i devvâr rengi âb-gündur	yâ	gözümden şu günbed-i devvâre muħiŝ olmuş? Bilmezem.
---------------------------------	----	---

“(Şu) dönen (gök) kubbenin rengi su rengi (mi)dir; yoksa gözümden (akan) su(lar, gözyaşları) mı (şu) dönen gök kubbeyi kaplamıştır.”⁸⁵

5. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Her taraf pür-hün eliflerdür çekilmiş göksüme

Yâ hevâdan mevc urur bağrudaki deryâ-yi hün TD-G. 229/2, T 213/2, G 223/2

Göksüme her taraf çekilmiş pür-hün eliflerdür	yâ	bağrudaki deryâ-yi hün hevâdan mevc urur?
---	----	---

“Göğsümün her yanına çekilen/çizilen kanlı elifler/çizgiler midir? Yoksa bağrudaki kan denizi mi havadan/rüzgârdan dalgalanıyor?”

85 Metin Akar, *Su Kasidesi Şerhi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 24.

2. YAPI:

fiil cümlesi, kelime grubu	yoħsa veyā	-dUr (isim cümlesi)
-------------------------------	---------------	---------------------

Birinci yapıdaki cümle dizisinin tam tersi olan bu yapıdaki cümleler birbirlerine *yoħsa*, *veyā* bağlaçlarıyla bağlı ve karşılaştırma yapılan iki cümleden oluşmaktadır. Birinci cümle fiil cümlesi veya kelime grubu, ikinci cümle ise -dUr ekiyle kurulmuş bir isim cümlesidir. İlk yapıda olduğu gibi burada da cümleler tonlamasız okunduğunda (son hecelerdeki ünlüler uzatılmadığında) birer düz cümle olarak görülebilmektedir. Ancak bu yapıda da karşılaştırılan cümlelerdeki -dUr eklerinin ve karşılaştırılan cümle veya kelime grubunun son hecesinin uzun okunmasıyla bu yapı da cümlelerdeki diğer vurgu ve tonlamalarla birlikte ezgili soru cümlesine dönüşmektedir.

Bu yapıdaki cümlelerin *yoħsa*, *veyā* karşılaştırma bağlaçlarıyla birbirine bağlanmış olması nedeniyle ikinci cümlelerin tamlayanı sıfat-fiil grubu olan sıfat tamlamalarından oluşan ve yine -dUr ekiyle yüklemleştirilen isim cümlesi olması, yapının ilk kısmındaki fiil cümlelerinin de (1 ve 3. örnekler) ezgiyle oluşturulmuş birer soru cümlesi olduğunu göstermektedir. Böylece gerek -dUr ekli isim cümlelerinin gerekse bir tarafı fiil çekime diğer tarafı isim cümlesi olan yapıların karşılaştırılması iletişimde vericinin alıcıya sunduğu iki seçenekli soru cümlesinin (AZT *alternativ sual*) varlığını işaret etmektedir.

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında bu yapıdaki soru cümlelerinden 4 örnek belirlenmiştir:

1. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Dīve beñzer gezdürür başda Süleyman tahtını
Yoħsa kandur şaħlanur göksinde kıymetlu güher TD-K. 34/14

Dīve beñzer başda Süleyman tahtını gezdürür	yoħsa	kandur göksinde kıymetlu güher şaħlanur?
---	-------	--

“(O) deve benzeyen (kişinin) başında gezdirdiği Süleyman tahtı mı, yoksa göğsünde sakladığı ve kıymetli elmasa benzeyen şey kan mıdır?”

2. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Yoħsa zevraħdur anı kılmiş müretteb seyr için
Veys Beg Ĥazretleri ol şahr-yār-ı nām-ver TD-K. 34/15

Veys Beg Ĥazretleri, ol şahr-yār-ı nām-ver,	yoħsa	anı seyr için müretteb kılmiş zevraħdur?
---	-------	--

“Yoksa Veys Bey'in, o nam salmış hükümdarın dolaşması için donattığı kayık mıdır?”

3. mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün

*Ruḥ-i zerdüm şalupdur ḥancerüñ gözgüsine 'aksin
Veyâ sîmin bilekde dutduḡuñdur zer-nişan ḥancer*

TD K. 4/14

'Aksin, ḥancerüñ gözgüsine ruḥ-i zerdüm şalupdur	veyâ	sîmin bilekde dutduḡuñdur zer-nişan ḥancer?
--	------	---

“Hañçerinin parlak yüzeyine (aynasına) yansıyan sararmış yanaḡım mıdır yoksa gümüş bileḡinde altın işlemeli hañçer midir?”

4. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

*Yoḡsa sâ'ildür dehânında kızıl bayraq zebân
Ḥâkim-i taqdîrden feth-i bilâd itmiş su'âl*

TD-K.(TcB) 15-III/3

Dehânında kızıl bayraq zebân,	yoḡsa	ḥâkim-i taqdîrden su'âl feth-i bilâd itmiş sâ'ildür?
-------------------------------	-------	--

“Yoksa aḡzında kızıl bayraḡa benzer dil, kaderin sahibi olan Allah'tan beldelerin fethini isteyen bir dilenci midir?”

3. YAPI:

-dUr?	yâ	a. Ø (Eksiz Bildirme)? b. -dUr
-------	----	-----------------------------------

Bu yapıdaki cümleler, teklik 3. şahıs isim bildirme -dUr ekiyle veya eksiz bildirmeyle (Ø) kurulmuş isim cümleleridir ve bu cümleler birbirlerine karşılaştırma yapan *yâ*, *yoḡsa*, *veyâ* bağlaçlarıyla bağlanmışlardır. Önceki yapılarda olduğu gibi burada da cümleler tonlamasız okunduğunda birer düz cümle olarak görülmektedir. Ancak yapının her iki tarafındaki -dUr ekleri, cümlelerin soru cümlesine dönüştürülebileceğine işaret etmektedir. -dUr eklerinin veya eksiz bildirmenin var olduğu sözcüğün son hecesinin (ör. 1. örnek sipënd, 4. Örnek *pekanlarüñ*, 7. örnek *Ḳabîḥ*) uzatılmasıyla bu yapı, cümlelerdeki diğer vurgu ve tonlamalarla birlikte ezgili soru cümlesine dönüşmektedir.

Bu isim cümlelerinde karşılaştırılan unsurlar ki'li birleşik cümle, ara söz ve farklı kelime grupları içerisinde kullanılabilir. Hatta beyit içerisindeki iki cümleden sonra tek kelimelik iki kavram da eksiz bildirmeyle karşılaştırılarak sorulabilmektedir (ör. 7. cümle). Bununla birlikte, tıpkı 1. yapının 3. ve 4. örneklerindeki gibi burada da 5. ve 6. örneklerde ikinci cümlelerin sonunda yer alan “Bilmen.” ve “Bilmezem.” ifadelerinin yer alması bu isim yapılarındaki ezgili soruyu açık bir biçimde ortaya çıkarmaktadır.

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında bu yapıdaki soru cümlelerinden 7 örnek belirlenmiştir:

1. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Dâğlardur odlu göğsümde qarası kopmamış

Odlu göğsümde qarası kopmamış dâğlardur	yâ	şebât-i 'ışk için od üzere bir nice sipendØ (-dür)?
---	----	---

Yâ şebât-i 'ışk için od üzere bir nice sipend TD-G. 63/3, T 63/3, G 63/3

“Yanan/ateş almış göğsümde henüz kabuğu (dahi) kopmamış yaralar mıdır, yoksa aşkta sebat etmem için ateşe atılmış nazar otları (üzerlik tohumu) mıdır?”

2. mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün

Hevâdan kâkülündür deprenen yâ rişte-i cândur

Ki her dem çizginüp başuña ister ola kırbânuñ TD-G. 162/3, T 163/3, G 171/3, CD s. 131

Hevâdan deprenen kâkülündür	yâ	rişte-i cândur ki her dem başuña çizginüp kırbânuñ ola ister?
-----------------------------	----	---

“Rüzgâr ile dağılan/sallanan kâkülün müdür, yoksa her an başına dönüp/başının etrafında dönüp sana kurban olmak isteyen can ipi midir?”

3. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

Lâ'l-gün meydür elüñde sāğar-i sîmîn ile

Yâ nigîn-i lâ'ldür reşk-i-lebüñden oldı âb

TD-G. 27/5, T 30/5, G 30/5, CD s. 36

Elüñde sāğar-ı sîmîn ile lâ'l-gün meydür	yâ	nigîn-i lâ'ldür reşk-i lebüñden âb oldı?
--	----	--

“Elindeki gümüş kadeh içindeki (bir) la'l renkli şarap mıdır, yoksa dudağının güzelliğini kiskanmaktan (eriyerek) su olmuş la'l renkli yüzük müdür?”

4. mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün

Dem-â-dem kaçre kaçre kan yaşumdur ki çıkar gözden

Demâdem katre katre kan yaşumdur ki çıkar gözden	veyâ	peykanlarunØ kim âteş-i dil anı su eyler?
--	------	---

Veyâ peykanlarun kim âteş-i dil anı şu eyler TD-G. 81/3, T 102/3, G 93/3

“Gözümden ân-be-ân damla damla düşen/akan kanlı gözyaşım mıdır, yoksa gönlümün ateşinde eriyen, su hâline gelen kirpiklerin midir?”

5. fe‘ûlün / fe‘ûlün / fe‘ûlün / fe‘ûl

*Bahāruñdur āyā bu te`şir bilmen
Veyā devlet-i feyż-i Hākān-i A`zem*

TD K. 27/10

Bu te`şir bahāruñdur āyā	veyā	devlet-i feyż-i Hākān-i A`zem? Bilmen.
--------------------------	------	--

“Bu te`şir/etki/durum/iz acaba bahar mevsiminin midir yoksa ulu Hakan`ın bereketinin kısmeti midir, bilmem.”

6. fâ`ilâtün / fâ`ilâtün / fâ`ilâtün / fâ`ilün

*Māh-ı nevdür bilmezem tāban şafağdan yoğsa kim
Kana batmış nevg-i şem-şir-i Emīr-i nām-dār*

TD K. 41/7

Şafağdan tāban māh-ı nevdür	yoğsa kim	kana batmış nevg-i şem-şir-i Emīr-i nām-dār? Bilmezem.
-----------------------------	-----------	--

“Şafaktan görünen parlaklık yeni ay mıdır yoksa meşhur Emir`in kana bulanmış kılıcının ucu mudur, bilmem.”

7. fâ`ilâtün / fâ`ilâtün / fâ`ilâtün / fâ`ilün

*Sen bilürsen mücmelen andan ne alursan velī
Bilmez ol kim alduğı senden ḥasendür yā kabīḥ TD-Muk. 6/2 (s. 479), CD (s. 320)*

mücmelen sen bilürsen andan ne alursan. Velī ol senden kim alduğı bilmez	Ḥasendür	yā	ḲabīḥØ?
--	----------	----	---------

“Kısaca, ondan ne aldığını sen bilirsin. Ancak o senden Hasan`ı mı yoksa Kâbih`i mi aldığını bilmez.”

4. YAPI:

fiil cümlesi	yoğsa, yā	fiil cümlesi?
--------------	-----------	---------------

Bu yapıdaki cümleler, birbirlerine karşılaştırma yapan *yā*, *yoğsa* bağlaçlarıyla bağlanmış fiil cümleleridir. Bu yapıda da cümleleri tonlama yapılmadan okunduğunda birer düz cümle olarak görülebilmektedir. Ancak bu fiil cümlelerinin son hecelerindeki ünlüler uzun okunarak

tonlandığında yapıdaki bağlaçlar, cümlelerdeki diğer vurgu ve tonlamalarla birlikte bu ezgili soru cümlelerini iki seçenekli bir soru cümlesine dönüştürmektedir. Çünkü bu bağlaçların, bütün örnekler incelendiğinde, iki unsurun soru yoluyla karşılaştırılmasında kullanıldığı görülmektedir.

Bu cümlelerde ezgi yoluyla sorulan unsurlar ise karşılaştırması yapılan kavram, durum ya da eylemlerdir. Bunu anlamamanın yolu cümleyi ekli (mI) soruya dönüştürmektir. Türkçe bir cümlede vurgulanan veya vurgulanmak istenen unsur yüklem hemen öncesinde yer alır. Cümle bir soru cümlesi ise soru eki sorulacak unsurun yanına konur. Örneğin birinci beyitte, dağmık saçın nedeni sorgulanmakta ve iki seçenek karşılaştırılmaktadır: Rüzgâr ya da âşıkların (o) saçın elden ele geçdirmesi. İşte bu anlama göre -mI ekinin bulunması gereken yer bu karşılaştırılan unsurların sonudur: “*Yıl zülfüne (mi) değer yâ cânlar anı öz hâli ile kıoymayup her dem elden ele (mi) gezdürürler?*”

Ayrıca, bu yapıların bulunduğu beyitlerde teklik 3. şahıs isim bildirme -dŪr ekiyle kurulan isim cümlelerinin de bulunması yine yalnızca ezgiyle kurulmuş soru cümlesinin bir göstergesidir (ör. 3. cümle).

Bahsedilen bu bilgilerin yanı sıra, önceki yapılarda olduğu gibi bu yapıdaki bir cümlede de karşılaşılan “Bilmen.” ifadesi (3. örnek), yine bu yapılardaki yalnızca ezgiyle kurulan bir soru cümlesinin varlığını göstermektedir:

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında bu yapıdaki soru cümlelerinden 3 örnek belirlenmiştir:

1. fe‘ilâtün / fe‘ilâtün / fe‘ilâtün / fe‘ilün

*Yıl değer zülfüne yâ kıoymayub öz hâli ile
Gezdürürler anı elden ele her dem cânlar*

TD-G. 67/5, T yok, G 106/5

Yıl zülfüne deger	yâ	cânlar anı öz hâli ile kıoymayup her dem elden ele gezdürürler?
-------------------	----	---

“Saçını rüzgâr mı esip dağıtıyor, yoksa cânlar/âşıklar onu kendi haline bırakmayıp her an elden ele mi gezdiriyorlar?”

2. fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilün

*Râyet-i hâdrâ çekildi ol hişâruñ fethine
Yoħsa ħal‘-i ħal‘a-i küffâra cibrîl açdı per*

TD-K. 15-IX/3

Ol hişâruñ fethine râyet-i hâdrâ çekildi	yoħsa	cibrîl ħal‘-i ħal‘a-i küffâra per açdı?
--	-------	---

“O kalenin fethinden (zaferden) sonra yeşil bir bayrak mı çekildi, yoksa Cebrâil kâfirlerin kalesinin yıkılmasına kanat mı açtı?”

3. mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / mefâ‘ilün

Oĥuñ geldükçe s̄inemden şadālardır çıĥan bilmen
Dil eyler nāle yā peykan deĥer s̄inemde peykāne
G56/3

TD-G. 251/4, T 246/4,

Oĥuñ geldükçe s̄inemden çıĥan şadālardır,

Dil nāle eyler	yā	peykān s̄inemde peykāne deĥer? Bilmen.
----------------	----	--

“Okun (kirpiklerin) saplandıkça sinemden gelen sesler, gönlümün ağlayıp inleyişi mi, yoksa okun temrenlerinin/uçlarının birbirine deĥmesi midir, bilmem.”

5. YAPI:

cümle -dUr	meĥer	-dUr? cümle?
---------------	-------	-----------------

Bu yapı, birbirlerine *meĥer* ve *eger* bağlaçlarıyla bağlanmış isim veya fiil cümlelerinden oluşmaktadır. Önceki yapılar da cümlelerin, tonlamasız okunduklarında birer düz cümle oldukları görülebilmektedir. Ancak bunlar tonlamasız da okunsalar yapıdaki her iki cümlelerin zaman çekimleri açısından uyumsuz olduğu dikkat çekmektedir. Bu da cümlelerin düz cümle olmadığını göstermektedir. Bu durumun nedeni, cümleleri bağlayan *meĥer* ve *eger* bağlaçlarıdır.

Türkiye Türkçesinde, doğrudan doğruya cümleleri birbirine bağlayan ve “açıklama” bildirme işleviyle kullanılan cümle bağlayıcıları sınıfında yer verilen⁸⁶ *meĥer* ve *eger* bağlaçları, Çaĥdaş Azerbaycan Türkçesinde farklı işlevlerde kullanılmaktadır. *Meĥer* Azerbaycan Türkçesinde bir soru edatıdır⁸⁷ ve cümlelerin soru ezgisini artıran bir işleve sahiptir.⁸⁸ *Meĥer* edatı, AZT’de cümlelerin soru ifade eden vasıtaları ile birlikte (ezgileme ve soru sözleri) kullanılırken sadece soru deĥil “şaşkınlık” da ifade eder.⁸⁹

Eger ise Azerbaycan Türkçesinde “şart bildiren bağlayıcılar” sınıfında yer almaktadır (Hüseynzade 2007: 243).⁹⁰

86 Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003), 1121-1124.

87 *Meĥer* edatının çağdaş AZT’deki işlevi Eski Anadolu Türkçesi döneminde de bulunmaktadır: *Bunuñ dostları zārısın görüp eyitdiler: Meĥer ki akcaçuĥını uĥrı almış?* “Bunun dostları ağaldığını görüp dediler; “Yoksa paracığını hırsız mı almış?” (Özkan 1993: 186’dan Altun 2009: 71). *Meĥer senüñ dīnāruñı xarāmī almadı?* “Senin paranı haramı almadı mı?” (Mustafa Özkan, *Mahmūd b. Kādī-i Manyās. Gülistan Tercümesi Giriş-İnceleme- Metin-Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993), 202’den aktaran Altun, *Türkçede Soru*, 71). Dede Korkut’ta da bu edatın soru edatı işleviyle kullanıldığı görülmektedir: *Meĥer sen Han Kazanın oĥlı degülsin* “Acaba sen Han Kazan’ın oĥlu deĥil misin?” (Muharrem Daşdemir, *Dedem Korkut Kitabı’nın Söz Dizimi* (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2000), 128. (“Meĥer”in vurgusu ve aktarma bana aittir. MK).

88 Muxtar Hüseynzade, *Müasir Azerbaycan Dili (C. 3: Morfoloĥiya)* (Bakü: Şark-Garb, 2007), 258.

89 Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)*, 49.

90 Hüseynzade, *Müasir Azerbaycan Dili*, 243.

Örnek olarak verilen 1. beyitte *geniş zaman + meger + geniş zamanda isim bildirmesi (-dUr)*, 3. beyitte *geniş zaman + meger + geniş zaman* dizilişleri bağlaçların TT'deki işlevine göre zaman açısından uyumlu değildir.

2. beyitte ise *geniş zaman + meger + öğrenilen geçmiş zaman* dizilimi zaman açısından sorunsuz olsa da burada kullanılan kuvvetlendirme ve ihtimal eki (-dUr) yine bağlacın işlevi açısından sorunludur.

Ayrıca, özellikle 4. beyitteki *meger* kullanımını bu bağlaçların Fuzûlî'deki kullanımını ve işlevi açısından açık bir örnek oluşturmaktadır. Soru-cevap biçiminde kurulan bu beyitte, şair, "Sordum, didüm" dedikten sonra "*meger* -dUr" yapısını kullanmış ve hemen ardından soruya bir cevap vermiştir: *Yoh̄ yoh̄, senüñ devā-yı derd-i nihānuñdurur, dedi.*

Günümüz Azerbaycan Türkçesinde ise "şüphe" ve "şaşkınlık" ifade eden ve "acaba, yoksa" anlamlarına gelen bir soru edatı olarak kullanılan *meger* ile Azerbaycan Türkçesinde bağımlı birleşik cümlenin (AZT *tabeli mürekkebe cümle*) bir türü olan şartlı birleşik cümleleri kuran bir edat olmasına rağmen Fuzûlî'de *meger* ile aynı işlevde kullanılan *eger* edatı, sonrasında gelen cümlelerdeki -dUr ekli yapılar (teklik 3. şahıs isim bildirmesi veya kuvvetlendirme ve ihtimal eki) ve fiil çekimlerindeki tonlamalar (son hecenin uzun okunması) bu cümlelerin ezgili soru cümlesi olmasını sağlamaktadır.

Bütün bu gerekçelerden dolayı, *meger* ve *eger* yapılarının ("*meger* ... -dUr") Fuzûlî'de bugünkü Azerbaycan Türkçesine benzer bir biçimde ezgili soru cümlesi için kullanıldığı ve bu soru cümlelerinin de çoğunluğunun önceki yapılarda olduğu gibi -dUr ekinden yararlanılarak kurulduğu açık bir biçimde görülmektedir.

Belirlenen 1 örnekte de "*eger*.....-dUr, v' *eger*Ø" yapısının da "*meger* -dUr" gibi soru cümlesi kurmak için kullanıldığı görülmüştür (ör. 5). Bu beyitte de ikinci mısra (*Aña gayrden bir emr-i muhāl teğayyür olur* "Bu başka bir yerden gelen bilinmez bir emirle değişir.") bu yapının açık bir ezgiyle kurulmuş seçenekli bir soru olduğunu göstermektedir.

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında bu yapıdaki soru cümlelerinden 5 örnek belirlenmiştir:

1. mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün

Görinmez şüret-i ümmîd-i vaşluñ levh-i cānumda

Mükedderdür meger ol āyine cismüm ğubārından TD G. 214/4, T. 215/4, G 218/4, CD s. 175.

Levh-i cānumda şüret-i ümmîd-i vaşluñ görünmez	meger	ol āyine cismüm ğubārından mükedderdür?
--	-------	---

"Canımın sayfasında/can sayfamda sana kavuşmak ümidinin resmi görünmez/görünmüyor. Acaba o ayna cismimin/varlığımın tozundan mı tozlanmışır?"

2. fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilün

Geh ayağı bağılı geh boynu nedendür bilmezem

Bir perî ‘ışkında olmuşdur meger dîvâne şem’ TD-G. 144/4, T 140/4, G146/4

Geh ayağı geh boynu bağılı. Nedendür, bilmezem	meger	şem’ Bir perî ‘ışkında dîvâne olmuşdur?
--	-------	---

“Mumun bazen ayağı, bazen boynu bağılı(dır). Nedenini bilmiyorum. Yoksa bir perinin/ güzelin aşkına düşüp dîvâne mi olmuştur?”

3. fe‘ilâtün / fe‘ilâtün / fe‘ilâtün / fe‘ilün

Ne düttündür ki çihar çerhe dil-i zâra meger

Heçr dâğımi urar lâle-‘izârum bu gece TD-G. 245/4, T 242/4, G 250/4, CD s. 211

Ne düttündür ki çerhe çihar	meger	lâle-‘izârum bu gece dil-i zâra heçr dâğımi (m) urar?
-----------------------------	-------	---

“Bu gece gökyüzüne bir duman çıkıyor/yükseliyor. Yoksa lâle yanaklım, ağlayan gönlüme ayrılık ateşini/dağımi mı vuruyor?”

4. mef‘ûlü / fâ‘ilâtü / mefâ‘ilü / fâ‘ilün

Şordum meger bu dürc-i dehendür didüm didi

Yoh yoh devâ-yi derd-i nihânuñdurur senüñ

TD Msd. 1/3 (s. 443), T (s.188), G (s. 174), CD (s. 289)

Şordum didüm	meger	bu dürc-i dehendür?
Yoh yoh, senüñ devâ-yi derd-i nihânuñdurur, dedi.		

“Şordum, dedim (ki) acaba bu (ağız) mücevher kutusu mudur? Dedi ki ‘yok, yok’ bu senin gizli derdinin dermandır.”

5. mef‘ûlü / fâ‘ilâtün / mef‘ûlü / fâ‘ilâtün

Raşam kılan eger idbârdur v’eger iqbâl

Olur teğayyür aña ğayrden bir emr-i muhâl

TD Msd. 6/3 (s. 449), T (s.195), G (s. 176), CD (s. 293)

Raşam kılan	eger	idbârdur	v’eger	iqbâl?
Aña ğayrden bir emr-i muhâl teğayyür olur				

“(Kaderi) yazan acaba talihsizlik midir yoksa talih midir? Bu, başka bir yerden gelen bilinmez bir emirle değişir.”

3. 2. Soru Ekiyle Desteklenmiş Ezgili Soru Cümlesi Yapıları

Yukarıda da belirtildiği gibi Türkçede soru cümlesi kurma araçlarından biri de -mI ekidir. Bu ek, tarihi gelişimi içerisinde görülen “işlev genişlemesi” sonucunda, Türkçenin genel yapısına aykırı bir biçimde hem fiil hem de isim çekimlerinde kullanılabildiği için bu ekin Türkçede en yaygın soru türetme aracı olduğu belirtilmiştir.⁹¹

Azerbaycan dilciliğinde -mI soru ekiyle ilgili iki temel tartışma ve araştırma alanı bulunmaktadır. Bunlardan biri ekin temel işlevi diğeri ise ekin fiil çekimlerinde bulunduğu yer ile ilgilidir.

Azerbaycan’da “soru cümlesi” oluşturan temel unsurun -mI eki olduğunu söyleyen bilim insanları olduğu gibi bu ekin temel işlevinin soru cümlelerinde cümlede vurgulanan kavramı daha belirgin bir biçimde ortaya çıkarmak ve böylece soruyu daha kuvvetli bir hâle getirmek olduğunu dile getiren araştırmacılar da bulunmaktadır.⁹² Her iki görüşü de dile getiren Axundov’a göre de, gerçekten -mI ile kurulan soru cümlelerinde soruyu ortaya çıkaran asıl vasıta “cümlelerin soru ezgisi”dir.⁹³ Bu bilgiye göre, bir cümleyi soru cümlesi yapan temel unsur ezgidir. Ancak buradaki soru ezgisi biraz daha güçlü ifade edilmek istendiğinde soru eki de kullanılmaktadır.

Türkçede genel olarak şahıs ekinden önce zaman/kip ekinden sonra kullanılan -mI eki⁹⁴, Azerbaycan Türkçesinin Eski Anadolu Türkçesinden 17. yüzyıla kadar üretilmiş metinlerde çok yaygın olarak genel Türkçede olduğu gibi şahıs eklerinden önce kullanılmıştır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren ekin tüm çekimlerde şahıs eklerinden sonra kullanılmaya başladığı, 20. yüzyıla gelindiğinde ise ilginç bir biçimde, ekin konuşma dilinde ve yazılı basında uzun süreden beri kullanıldığı gibi şahıs eklerinden sonra kullanılmasına rağmen özellikle şiirde hem şahıs ekinden sonra hem de TT’de olduğu gibi şahıs ekinden önce kullanıldığı görülmektedir.⁹⁵ Günümüz AZT yazı dilinde soru çekiminin -mI ekiyle yapıldığı tüm örneklerde ek, şahıs

91 Bulak, “Türkçede ‘-mI/-mI’ Soru Unsuru”, 310.

92 Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)*, 43.

93 Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)*, 44.

94 Çağdaş TT’de görülen geçmiş zaman, şart ve emir çekimlerinde, yani iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılan çekimlerde soru eki şahıs ekinden sonra gelir: *Verdim mi? Gitsək mi? Alalım mı?* Geri kalan diğer çekimlerde ise kip/zaman eki ile şahıs eki arasına gelir: *Bakmış mısın? Oturuyor musunuz? Konacak mıyız? Bilir misin? Okumalı mıyım? vb.*

95 Axundov, 20. yüzyıl Azerbaycan şiirinde ekin gelenekselleşen, hatta ölçünlüleşen kullanımının aksine şahıs eklerinden önce de kullanılmasının iki temel nedeni olabileceğini düşünmektedir: Birincisi dönemin Osmanlı Türkçesinin 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan’da çok etkili olması ve soru ekinin de şahıs eklerinden önce kullanımının Azerbaycanlı şairlere geçmiş olması. İkincisi ise ses bilimi açısından vurguyu önceki heceye atan soru ekinin ortada kullanımının şiirin akıcılığı için bir gereklilik olması. (Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)*, 30-31)

ekinden sonra kullanılmaktadır.⁹⁶ Ancak hemen belirtilmelidir ki konuşma dilinde -mI eki hemen hemen hiç kullanılmamakta, bunu yerine soru yalnızca ezgiyle yapılmaktadır.⁹⁷

AZT'de 13. yüzyıldan günümüze kadar ölçünlü ve yaygın bir biçimde soru cümlesi kurmada kullanılan soru eki, sadece ezgiyle kurulan cümlelerle birleşik yapılarda kullanıldığında buradaki soru ifadesi çok açık bir biçimde anlaşılabilir. Ayrıca, -mI soru ekiyle kurulan cümlelerdeki vurgu, yalnızca ezgiyle kurulan soru cümlelerindeki vurgudan güçlü olduğu için hem ek hem de ezginin kullanıldığı soru cümlelerinde soru ekinin sahip olduğu vurgu, soru ezgisinin gücünü azaltmaktadır. Ancak bu durumun ekin vurgusunu ortadan kaldırmadığı belirtilmiştir.⁹⁸ Bu işlev ortaklığı nedeniyle -mI ekiyle ve yalnızca ezgiyle kurulan soru cümlelerinin, aynı soru türünün farklı ifade edilmiş biçimleri olduğu ifade edilmiştir.⁹⁹

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında belirlenen soru cümlelerinin bir kısmı yalnızca ezgiyle kurulmuş soru cümleleri ve soru ekiyle kurulmuş bağlı cümlelerden oluşan bağlı cümleler yapısındadır. Bu tür cümlelerde yalnızca ezgiyle kurulmuş soru cümlelerinin aynı yapıda bulunan diğer cümledeki soru ekiyle (-mI) desteklendiği görülmektedir.

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında soru ekiyle de desteklenen ezgili soru cümlelerinden 12 örnek belirlenmiş ve bu cümlelerin 3 farklı yapıda olduğu tespit edilmiştir:

1. YAPI:

-dUr -dUr + cümle cümle	yāhud yā	isim + -mIdUr?
-------------------------------	-------------	----------------

Bu yapıdaki cümleler, birbirlerine *yāhud* ve *yā* bağlaçlarıyla bağlanan hem isim hem de fiil cümlelerinden oluşmaktadır. Ancak belirlenen örnekler göre, bu yapının çoğunluğu teklik 3. şahıs isim bildirme -dUr ekiyle, eksiz bildirmeyeyle (Ø) kurulmuş isim cümleleridir ve bu cümleler birbirlerine, karşılaştırma yapan *yāhud*, *yā* bağlaçlarıyla bağlanmışlardır. Bu yapının, soru eki olmayan ve sadece ezgilemeyle soru cümlesi yapılan 1. tip 3. yapıdan farkı, birbirine bağlı cümlelerin ikincisinin -mI + -dUr ekleriyle kurulmuş olmasıdır. Böylece yapı, birinci cümlelerin yalnızca ezgiyle, ikinci cümlelerin ise soru ekiyle ve karşılaştırma yapılarak soruya dönüştürülmüş bağlı cümlelerden oluşturulmuş ve böylece ortaya yine iki seçenekli soru cümlesi yapısı çıkmıştır.

96 AZT'de soru eki her zaman isme ve fiile birleşik yazılmaktadır. (Dəmirçizadə, *Müasir Azərbaycan Dili (C. 1: Fonetika, Orfoepiya, Orfoqrafya*, 247).

97 Burada soru ekinin kullanıldığı yerle ilgili kişisel gözlemlerime dayanan bir tespiti paylaşmak yararlı olacaktır. Azerbaycan'da görev yaptığımız yaklaşık 10 aylık süre içerisinde (2015-2016), Azerbaycanlı öğrencilerin TT öğrenme sürecinde en çok dikkat ettikleri ve belki de en az hata yaptıkları çekim biçiminin -mI soru eki ve -yor şimdiki zaman eki olduğunu gözlemlemiştik. Hatta bu gözlemimiz bir yayınlımızda da kullanılmıştır: Karataş, Çevik 2017: 599. Ayrıca, TT öğrenmeye çalışan Azerbaycanlı öğrencilerimizin TT'yi bildiklerini göstermek için Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki en temel morfolojik farklar olan yine -yor ve -mI eklerini kullanmaya çalıştıklarını fark etmiştik.

98 Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)*, 33.

99 Axundov, *Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq)*, 37.

Bu yapıda, bağlı cümlelerin ikincisinde soru ekinin kullanılmış olması, Fuzûlî'nin ilk cümlelerde soruyu ezgiyle yaptığının da bir göstergesidir. Çünkü karşılaştırma yapılan ve iki seçenekten birinin varlığını ya da doğruluğunu sorgulayan yapılarda, yani seçenekli sorularda her iki tarafın da soru cümlesi olması gerekir. Buna göre Fuzûlî bu yapıda birincisi yine cümlelerin son hecesi uzatılarak tonlanan ikincisi ise soru ekli cümlelerden oluşan soru cümleleri kurmuştur.

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında bu yapıdaki soru cümlelerinden 4 örnek belirlenmiştir:

1. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

*Ikd-ı şebnemdür gül-i ter üzre yâhud her taraf
Katre-katre inmiş ol ruhsâr üze sular mıdur* TD yok, T 106/2, G 86/2

Gül-i ter üzre ikd-ı şebnemdir	yâhud	her taraf ol ruhsâr üze katre-katre inmiş sular mıdur?
--------------------------------	-------	--

“Taze gülün üstündeki çiğden inciler midir, yoksa o yanağın üzerine damla damla inmiş sular mıdır?”

2. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

*İki ejderdür ki bir genc üzer [üzre] baş koymuş yatur
Yâ müselsel ârızun devrinde gîsûlar mıdur* TD yok, T 106/3, G 86/3

İki ejderdür ki bir genc üzer [üzre] baş koymuş yatur	yâ	müselsel rızun devrinde gîsûlar mıdur?
---	----	--

“Bir hazine üzerine başını koymuş yatan iki ejderha mıdır, yoksa yanağının etrafında zincirlenmiş saçların mıdır?”

3. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

*Eşk-i çeşmümdür ser-i zülfün hayâliyle müdâm
Yâ düzülmüş rişte-i müşg üzre lu'lû'lar mıdur* TD yok, T 106/4, G 86/4

ser-i zülfün hayâliyle müdâm eşk-i çeşmümdür	yâ	rişte-i müşg üzre düzülmüş lu'lû'lar mıdur?
--	----	---

“Saçını düşünüp hayal ederek gözümden sürekli akıttıklarım yaş mıdır, yoksa siyah, misk kokulu bir ip üzerine dizilen inciler midir?”

4. fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün

*Ķatre-i Şeb-nem midür yā el açup sâ' il kimi
Hâzin-i lütfından almış lü'ü'-i Őeh-vār gül*

TD-K. 9-51

Gül hâzin-i lütfından sâ' il kimi el açup lü'ü'-i Őeh-vār almış	yā	ķatre-i Şeb-nem midür?
---	----	------------------------

“(O), gülün dilenci gibi el açıp cömertlik hazinenden aldığı Őahlara yaraŐır inci midir yoksa bir çiğ damlası mıdır?”

2. YAPI:

fiil/isim + mi	yoĥsa, yā	-dUr/-Ø?
	yāĥud	

Bu yapı, birbirleriyle karşılaştırma yapılan ve *yoĥsa, yā, yāĥud* baĥlaçlarıyla baĥlanmış cümlelerden oluşmaktadır. Belirlenen örneklere göre, bu yapının ilk cümleleri hem isim hem de fiil cümlesi olabilmektedir ve bu cümlelerin tamamı -mİ ekiyle kurulan soru cümlesidir. İsim cümlesinden oluŐanların sadece ikisinde (4 ve 5. örnekler) -dİr isim bildirme eki (*-midür, -dür mi*) kullanılmıştır. İsim bildirme ekinin bir örnekteki kullanımı ise dikkat çekicidir.

5. örnekte, bu ek, TT’de veya dönemin yazı dili olan Osmanlı Türkçesinde olduĥu gibi soru ekinen sonra (*-midür?*) deĥil, çağdaş AZT’de olduĥu gibi soru ekinen önce kullanılmıştır: *leyl-dürmi?*

Baĥlı cümlelerden oluşan yapının ikinci cümleleri ise ekli (-dUr) ve eksiz (Ø) teklik 3. Şahıs isim bildirme ekiyle kurulmuş ve ezgiyle soru yapılmış isim cümleleridir.¹⁰⁰ Dolayısıyla

100 1. örnekteki *yoĥsa yāri görmeyüp men gördüğündür bir ĥayāl* cümlesi TT’ye “yoksa benim gördüğüm yar deĥil de bir hayal midir?” biçiminde aktarıldığında -dUr ekinin aslında *ĥayāl* ismine geldiĥi ve böylece vurguyla yine bu ismin karşılaştırılarak sorulduĥu anlaŐılmaktadır. Ancak bu gazelde *ĥayāl* sözcüğünün, *āl* seslerinin kafiye olmasından dolayı (gazeldeki kafiye sırası: *hilāl, intikāl, ĥayāl, zevāl, melāl, helāl, cemāl, ihtimāl*), -dUr eki bu sözcükte deĥil *gördüğündür* sözcüğünde kullanılmıştır. Dolayısıyla, Fuzûli’nin Türkçesinde *gördüğündür bir ĥayāl* ifadesindeki -dUr ekinin yerindeki farklı kullanımın nedeni dil/aĥız özelliĥi deĥil, kafiye zorunluluĥu gibi durmaktadır. Ancak Fuzûli gibi vezin ve kafiye konusunda ustalığı malum olan bir Őahsiyetin sadece kafiye gerekçesiyle bir tasarrufta bulunmuş olma ihtimalinin zayıf olduĥu düşünülünce burada Şairin bu kullanımının vurgulamak istediĥi kavramla ilişkisi olabileceĥi düşünölmektedir. Şair “Oruç, sevgiliyi bir hayal/serap hâline mi getirmiş, yoksa benim gördüğüm yar deĥil de bir hayal midir? Bilmem/bilmiyorum.” anlamına gelen bu beyitte, görölen unsura (yār, ĥayāl) deĥil, görene (aÇık, Şairin kendisi) dikkat çekmek istediĥi için -dUr bildirme ekinin teklik 1. Şahıs iyelik ekli bir yapıya (*gördük-ü-m*) getirerek (*gördüğüm-dür*) kendisini, yani “fâili” vurgulamak, öne çıkarmak istemiş gözölmektedir. Fuzûli’nin Türkçe sözcüklerde yaptıĥı imâleleri anlam, ses ve duygusal bir öge olarak kullanmasını çok iyi bildiĥi ve örneĥin Şairin kendisini vurgulamak için ben zamirinin kullandığı yerlerde dahi bilinçli olarak imâle yaptıĥı örnekler düşünöldüğünde (Kaplan, “Fuzûli’nin Gazellerinde Aruz Uygulamaları: Fuzûli’nin İmâle Kullanımının Bâki’yle Mukayesesi”, 410) burada da böyle bir düşünce ile bu kullanımı gerçekleŐtirdiĥini söylemek iddialı olmasa gerekir. Őirdeki anlama göre yapılmış bu uygulama da Türkçenin morfolojik yapısına aykırı deĥildir.

2. örnekte de ilk bakışta fiil cümlesi gibi görönen yapının (*Mecnün ĥubârıdır ki geldüğüm görüp durup ihtirâm eyler?*) ki’li birleşik cümle biçiminde kurulduĥu ve bu cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarılrken sıfat tamlamasına dönüŐtürölmeleri gerektiĥi anlaŐılmaktadır: “(...) geldiĥimi görüp bana saygı göstermek için ayaĥa kalk-an Mecnun’un toprak olmuş vücudu mudur?” Dolayısıyla bu cümle de Türkçe söz dizimine göre bir isim cümlesidir.

bu yapı, birinci cümlelerin soru ekiyle, ikinci cümlelerin ise ezgiyle ve yine karşılaştırma yapılarak soruya dönüştürüldüğü bağlı ve iki seçenekli soru cümlelerinden oluşmaktadır.

İlk yapının (2.1.) tam tersi bir kuruluşa sahip olan bu yapıda, bağlı cümlelerin birincisinde soru ekinin kullanılmış olması Fuzûlî'nin ikinci cümlelerde soruyu ezgiyle yaptığının bir göstergesidir. Çünkü karşılaştırma yapılan ve iki seçenekten birinin varlığını ya da doğruluğunu sorgulayan yapılarda her iki tarafın da soru cümlesi olması gerekir. Buna göre, Fuzûlî bu yapıda birincisi soru ekli, ikincisi yalnızca ezgili cümlelerden oluşan soru cümleleri kurmuştur.

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında bu yapıdaki soru cümlelerinden 5 örnek belirlenmiştir:

1. fâ'îlâtün / fâ'îlâtün / fâ'îlâtün / fâ'îlün

Bir hayâl itmiş mi za'f-ı rûze yârı bilmezem

Yohsa yârı görmeyüp men gördüğündür bir hayâl TD-G. 171/3, T 169/3, G 178/3, CD s. 139

Za'f-ı rûze yârı bir hayâl mi itmiş yohsa men yârı görmeyüp gördüğündür bir hayâl? Bilmezem.

“Oruç, sevgiliyi bir hayal/serap hâline mi getirmiş, yoksa benim gördüğüm yar değil de bir hayal midir? Bilmem/bilmiyorum.”

2. mef'ûlü / fâ'îlâtü / mefâ'îlü / fâ'îlün

Deşt üzre gird-bâd mı yâ geldüğüm görüp

Mecnûn ğubârıdır ki durup eyler ihtirâm TD-G. 180/5, T 182/5, G 188/5, CD s. 147

Deşt üzre gird-bâd mı	yâ	Mecnûn ğubârıdır ki geldüğüm görüp durup ihtirâm eyler?
-----------------------	----	---

“Benim çölde gördüğüm tozdan bir rüzgâr/girdap mıdır, yoksa/ya da geldiğimi görüp bana saygı göstermek için ayağa kalkan Mecnun'un toprak olmuş vücudu mudur?”

3. fâ'îlâtün / fâ'îlâtün / fâ'îlâtün / fâ'îlün

Şuda bir zevrağ mı yâhud ağzın açmış bir neheng

Bayrağ ol âteş ki bulmuşdur deminden işti'âl TD K(TcB) 15.III.5.

Şuda bir zevrağ mı	yâhud	ağzın açmış bir neheng?
Bayrağ ol âteş ki deminden işti'âl bulmuşdur.		

“Sudaki bir kayık mıdır yoksa ağzını açmış bir ejderha mıdır? (Ağzından) öyle bir ateş çıkardı ki nefesinden bayrak tutuştu.”

4. fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilün

*Deprenen ‘asker midür ya Dicle’dür Bağdād’dan
Eyleyüp tuğyan Cezāyir’den yaña kılmış hırām TD-K. 14/29*

Tuğyan eyleyüp deprenen Cezāyir’den yaña hırām kılmış ‘asker midür	yā	Bağdād’dan Dicle’dür?
--	----	-----------------------

“Harekete geçip Cezayir’e doğru ilerleyen asker midir, yoksa Bağdat’tan coşup gelen Dicle midir?”

5. mef‘ûlü / fâ‘ilâtü / mefâ‘ilü / fâ‘ilün

*Bî-hüş düşmüşem müteğayyir mizâc ile
Ġāfil ki leyldür mi geçen devr yā nehār*

TD K. 37/18

Müteğayyir mizâc ile bî-hüş düşmüşem.			
Ġāfil ki geçen devr	leyldür mi	yā	nehār?

“Değişmiş mizacımla şuursuz kalmışım. Ey gafil! Geçen zaman gece midir yoksa gündüz mü?”

3. YAPI:

-mı-dUr -dUr + mı	yā	cümle?
----------------------	----	--------

Karşılaştırma yapan *yā* bağlacıyla bağlanmış cümlelerden oluşan bu yapıda, bağlanan cümlelerden ilki isim, ikincisi fiil cümlesidir. İsim cümlesi soru ekiyle (-mI), fiil cümlesi ise tonlamayla soruya dönüştürülmüştür. Belirlenen örneklere göre, bu yapının ilk cümlelerinde soru eki (mI), -dUr isim bildirme ekiyle birlikte kullanılmıştır. Ancak bunlardan birinde (1. örnek) TT’de veya dönemin yazı dili olan Osmanlı Türkçesinde olduğu gibi soru ekinden sonra (-midur), diğerinde ise AZT’de olduğu gibi soru ekinden önce (-dur mı) kullanılmıştır.

Bağlı cümlelerden oluşan yapının ikinci cümleleri ise fiil cümlesidir ve burada cümlelerin soru cümlesine dönüşmesini sağlayan cümlelerin son hecesinin uzun okunması, yani tonlamadır. Dolayısıyla bu yapı, birinci cümlelerin soru ve isim bildirme ekleriyle, ikinci cümlelerin ise yalnızca ezgiyle yine karşılaştırma yapılarak seçenekli soruya dönüştürülmüş bağlı cümlelerden oluşturulmuştur.

Kuruluş açısından ilk iki yapıdan farklı olan, ancak soruyu üretme biçimi açısından onlarla benzer olan bu yapıda, bağlı cümlelerin birincisinde soru ekinin kullanılmış olması ikinci cümlelerde de sorunun ezgiyle yapıldığını göstermektedir. Çünkü karşılaştırma yapılan ve iki seçenektan birinin varlığını ya da doğruluğunu sorgulayan yapılarda her iki tarafın da soru

cümlesi olması gerekir. Burada da ikincisi yalnızca ezgili, birincisi soru ekli cümlelerden oluşan soru cümleleri kurulmuştur.

Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında bu yapıdaki soru cümlelerinden 2 örnek belirlenmiştir:

1. mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün

*Dil-i pür-ḥun mıdur sīnemde yā ol kaşları yanuñ
Çekilmiş nāveki cismümde ḳalmıḫ ḳanlu peykānı* TD-G 266/3, T 282/3, G292/3

Sīnemde dil-i pür-ḥun mıdur	yā	ol kaşları yanuñ nāveki çekilmiş, cismümde ḳanlu peykānı ḳalmıḫ?
-----------------------------	----	--

“Göğsümdeki kan dolu/kanlı (bir) gönül müdür, yoksa o yay gibi kaşların attığı oklar çekilmiş de vücudumda kalan kanlı kirpikleri midir?”

2. fâ'îlâtün / fâ'îlâtün / fâ'îlâtün / fâ'îlün

*Tāb-ı zülfüñdür mi ruḫsāruñda cānlar meskeni
Yā bıraḫmıḫ bir reh-i pür-piç ü ḫam gül-zāra mūr* TD-G. 94/6, T 66/6, G 66/6, CD s. 84

Canlar meskeni ruhsârunda tāb-ı zülfüñdür mü	yā	mūr gül-zāra bir reh-i pür-piç ü ham bıraḫmıḫ?
--	----	--

“Canların/âşıkların meskeni yanağından sarkan saçının kıvrımı mıdır? Yoksa gül bahçesine karınca kıvrım kıvrım bir yol mu yapmış?”

Sonuç

Bu çalışmada, Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ında kullanılan ezgili soru cümleleri, bu tür soru cümlelerinin çağdaş Azerbaycan Türkçesindeki ayırt edici göstergeleri olan çeşitli sözcük ve söz dizimi unsurlarının belirlenmesiyle tespit edilmiş, çıkarılan örnekler sınıflandırılarak çeşitli gruplara ayrılmış ve bu yapıların ezgili soru cümlesine dönüşmesini sağlayan sözcük ve yapılar açıklanmıştır. Yapılan bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şunlardır:

1. 16. yüzyılın görkemli şairi Fuzûlî'nin Türkçe Divan'ı, ezgili soru cümlelerinin belirlenmesi amacıyla incelendiğinde şairin bu tür soru cümlelerini temelde iki farklı yapıda kullandığı görülmüştür: *Yalnızca Ezgiyle Kurulmuş Soru Cümlesi Yapıları, Soru Ekiyle Desteklenmiş Ezgili Soru Cümlesi Yapıları*.

2. Yalnızca Ezgiyle Kurulmuş Soru Cümlesi Yapıları, adından da anlaşıldığı gibi soru eki ya da soru sözcükleri kullanılmadan kurulmuş ezgili soru cümleleridir. Bu grupta 5 farklı yapı ve bu yapılarda kurulmuş 24 örnek belirlenmiştir. Bu örnekler incelendiğinde şu özellikler dikkat çekmektedir:

a. Bu örneklerin hiçbirinde soru eki ya da soru sözcüğü kullanılmamış olmasına rağmen tamamı soru cümlesi niteliğindedir. Bu cümlelerin soru niteliği kazanmasını sağlayan temel unsur son hecelerinin uzatılarak okunması, yani tonlamadır.

b. Örnek cümleler tonlamasız okunduğunda hepsi birer düz cümle olarak görülmektedir.

c. Örneklerin tamamı *yohsa*, *veyā*, *yā*, *meger* ve *eger* bağlaçları ile bağlanmış bağlı cümlelerden oluşmaktadır. *Yohsa*, *veyā*, *yā* bağlaçlarıyla bağlanan cümlelerde bu bağlaçların temel işlevi karşılaştırma yapmaktır ve bu karşılaştırma iletişimde vericinin alıcıya sunduğu iki seçenekli soru cümlesinin (AZT *alternativ sual*) varlığını göstermektedir.

ç. Örneklerin çoğunda birbirine bağlanan cümlelerdeki -dUr teklik 3. şahıs isim bildirme ekleri (ekli veya eksiz) dikkat çekicidir. 4. yapıdaki üç örnek dışında tüm örneklerde ezgili soru cümlesinin temel unsuru isim bildirme ekidir. Bu örneklerde cümleleri ezgili soru cümlesine dönüştüren, ekin uzun okunmasıdır (-dUr). Bu özellik Türkçede teklik üçüncü şahıs isim bildirme eklerinin soru üretebilecek bir özelliğe sahip olduğunu göstermektedir.

d. 1. yapının 3. ve 4. örneklerdeki “Bilmen.” ve “Bilmezem.” ifadelerinin de ezgili soru cümlesinin anlaşılmasında birer gösterge olabildiği görülmektedir. Çünkü sözlü veya yazılı iletişim sırasında kullanılan bu sözler vericinin (Fuzûlî) alıcıya (okuyucu) sunduğu iki seçenekli soru cümlesinin varlığını işaret etmektedir.

e. 5. yapıda görüldüğü gibi *meger* ve *eger* bağlaçları da tarihi Azerbaycan Türkçesi metinlerindeki ezgili soru cümlelerinin birer göstergesidir. Bu cümlelerde *meger* ve *eger* sözlere TT’deki gibi birer açıklama bağlacı olarak değil, tipik bir soru sözcüğü olarak kullanılmıştır. Ancak burada akla şu soru gelmektedir: *Meger* bir soru sözcüğüyse neden bu yapıya alınmıştır? Bu sorunun cevabı *meger* ile bağlanan cümlelerdeki (4 örnek) morfolojik özelliktedir. Bu 4 cümlede megerden sonra gelen cümlelerin son biçim birimi -dUr ekidir. Sadece bir tanesi -Ar geniş zaman ekidir. Bu cümleleri soru cümlesi yapan asıl unsur meger bağlacı değil bu eklerin tonlamayla uzun bir biçimde okunmasıdır. Bu nedenle bu örnekler de birinci grup içerisinde değerlendirilmiştir.

3. Fuzûlî’nin ezgili soru cümlelerini ürettiği ikinci yapı ise “Soru Ekiyle Desteklenmiş Ezgili Soru Cümlesi Yapıları”dır. Bu yapının özelliği, adından da anlaşıldığı gibi buradaki örneklerin anlamca -mI soru ekiyle desteklenerek kurulmuş ezgili soru cümleleri olmasıdır. Bu grupta ise 3 farklı yapıda kurulmuş 11 örnek belirlenmiştir. Bu örnekler incelendiğinde şu özellikler dikkat çekmektedir:

a. Bağlı cümlelerden oluşan bu örneklerin tamamında, birbirine bağlanan cümlelerden birinde soru eki kullanılmış diğeri ise ezgiyle soru cümlesi yapılmıştır. Buradaki soru eki de diğer cümlelerin ezgiyle yapılmış olduğunu göstermektedir.

b. Örneklerin tamamı *yohsa*, *yaħud*, *yā* bağlaçlarıyla bağlanmış cümlelerden oluşmaktadır. Bu bağlaçların temel işlevi ilk grupta olduğu gibi burada da karşılaştırma yapmaktır ve bu karşılaştırma, iletişimde vericinin (Fuzûlî) alıcıya sunduğu iki seçenekli soru cümlesinin varlığını göstermektedir.

c. Bu yapıdaki soru cümlelerinin de çoğunda -dUr isim bildirme eki dikkat çekmektedir. Bu gruptaki 11 örneğin hepsinde de ya bağlı cümlelerin ikisinde de ya da sadece birinde -dİr eki kullanılmıştır. Bu bağlı cümlelerdeki (son iki örnek hariç) -mİ ekinin kullanıldığı cümlelerin bağlandığı diğer cümlelerde mutlaka bu ek vardır ve bu örneklerde cümleleri ezgili soru cümlesine dönüştüren ekin uzun okunmasıdır (-dŪr).

ç. Bu grupla ilgili dikkat çeken bir diğer özellik -mİ ekinin geldiği unsurdur. Örneklerin sadece biri fiilin soru çekimiyken (*hayāl itmiş mi?*) geri kalanların tamamı isimlerin soru çekimidir: ... *sular mıdır?* ... *gīsular mıdır?* ... *lu'lū'lar mıdır?* ... *katre-i şeb-nem midür?* vd. Tüm örnekler göz önüne alındığında ezgili soru cümlesi yapılarında temel unsurun isim cümleleri olduğu dikkat çekmektedir.

d. -mİ ekinin kullanımı yeri ile ilgili de dikkat çekici bir durum söz konusudur. Azerbaycan Türkçesinde 17. yüzyıldan sonra -mİ soru ekinin şahıs eklerinden sonra gelmeye başladığı ve daha sonra bu şekilde ölçünlüleştiği bilinmektedir. Osmanlı Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde ise görülen geçmiş zaman, şart ve emir çekimlerinde, yani iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılan çekimlerde soru eki şahıs ekinden sonra; geri kalan diğer çekimlerde ise kip/zaman eki ile şahıs eki arasına gelir. Fuzûlî'de incelediğimiz örneklerde ise sadece iki örnekte (2. yapı 5. örnek: *leyldür mi yā nehār?* ve 3. Yapı 2. Örnek: *tāb-ı zūlfündür mü?*) Azerbaycan Türkçesindeki diziliş görülmekte, geri kalanların tamamında dönemin Osmanlı Türkçesindeki yapı görülmektedir. Bu durum, 2005 yılında hazırladığımız yüksek lisans tezinde elde edilen morfolojik verilerle de örtüşmektedir. Buna göre Fuzûlî, Azerbaycan kültür sahasının bir şairi olmakla birlikte, daha çok döneminin Osmanlı Türkçesi özelliklerini kullanmıştır.

4. Yapılan bu çalışma soru ekinin yeri ile ezgili soru cümlesi arasında bir ilişkinin olabileceğini düşündürmüştür. Sadece Fuzûlî'den belirlenen örneklerin yeterli olmayacağını bilmekle beraber bu ilişkinin düşünülmesi için bu örneklerin yeterli olduğu düşüncesindeyiz.

Tonlamayla (bir sözcüğün son hecesinin uzatılmasıyla) ya da ezgilemeyle (birden çok sözcükten oluşan bir cümlenin son hecesinin uzatılmasıyla) soru sorma, günümüzde Doğu Anadolu ağızlarında, Kuzey Azerbaycan'ın güney ve batı ağızlarında ve Güney Azerbaycan ağızlarında çok yaygındır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde çok az da olsa bu soru tipinin görülmesi, o dönemde de bu soru tipinin ağızlarda yaşadığını (hatta belki de bugünkü gibi çok yaygın olduğunu), bazı eserlerde ise bu kullanımın yazıya geçirilmiş olduğunu göstermektedir. Çünkü bilindiği gibi Eski Anadolu Türkçesinin özellikle ilk dönemi ölçünlü bir yazı dili olma özelliğinden bir hayli uzaktır. O dönem eserlerinde birçok farklı ağız özelliğinin metinlerde yer aldığı görülmektedir. İşte bunlardan biri de ezgili sorudur.

Fuzûlî'nin, doğup büyüdüğü coğrafyanın ağız özelliklerinden biri olan bu soru sorma biçimini yazı dilindeki biçimlerle (soru ekiyle, soru sözcükleriyle) birlikte şiirlerinde bir mimar titizliğiyle kullanması, Fuzûlî'nin diğer şairler üzerindeki etkisi göz önüne alınca bu soru tipinin dönemin Azerbaycan sahası yazı dilinde de kullanılmasını sağlamış olmalıdır. Ancak 19. yüzyıla kadar ezgili soru cümlelerinin çok yaygınlaşmadığı da belirtilmelidir.

16. yüzyıldan itibaren Fuzûlî ile birlikte yazılı eserlerde bir yandan yalnız ezgiyle kurulan soru çekimlerinin görülmeye başlaması bir yandan da -mI soru ekinin Azerbaycan kültür sahası eserlerinde fiil çekimlerinde şahıs eklerinden sonra, yani çekimin en sonunda kullanılmaya başlaması, ekli çekimin aleyhine bir gelişmeye neden olmuş ve belki de sondaki -mI ekinin en az çaba yasası gereğince düşürülmesiyle ezgili soru onun işlevini yerine getirmeye başlamış ve bu süreç sonucunda da 19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşarak ölçünlüleşmiş olmalıdır.

5. Günümüzde Azerbaycan Türkçesinin ölçünlü yazı dilinde dahi çok yaygın olarak kullanılan ezgili soru cümlelerinin 16. yüzyılda ağırlıklı olarak Azerbaycan Türkçesinin kullanıldığı bir coğrafyada doğup büyümüş olan Fuzûlî tarafından kullanılması, ezgili soru cümlelerinin Azerbaycan sahasında bu yüzyıldan itibaren giderek “koyulaştığı”, yani yaygınlaşmaya başladığı ve 19. yüzyıldan itibaren çağdaş Azerbaycan Türkçesinin ayırt edici özelliklerinden olduğu, ancak bu soru cümlelerinin Doğu Anadolu sahasında çok yaygın bir ağız özelliği olmasına rağmen Eski Anadolu Türkçesi dönemi sonrasında siyasi gelişmelerin de sonucunda Anadolu sahasında merkezi İstanbul olan ağzın gelişip Osmanlı ve Türkiye’nin yazı dili olması nedeniyle yazı dilinde yaygınlaşmadığı görülmektedir. Böylece ezgili soru cümlesi Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki farklılıklardan biri olmuştur.

6. Türkçe Divan’daki ezgili soru cümlesi yapıları, Fuzûlî’nin aruz veznini kullanmadaki ustalığını da göstermektedir. Tespit edilen örnek beyitlerdeki yapıların Türkçenin morfolojik ve söz dizimi yapılarının izin verdiği ölçüde yapılan değişikliklerle oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin,

*Bir hayâl itmiş mi za’f-ı rûze yârı bilmezem
Yohsa yârı görmeyüp men gördüğümdür bir hayâl*

TD-G. 171/3, T 169/3, G 178/3, CD s. 139

beytindeki *men gördüğümdür bir hayâl* ifadesindeki -dUr ekinin yerini belirleyen kafiye olsa dahi (bk. 93. dipnot) bu kullanım Türkçenin morfolojik sisteminde mümkün olan bir dizilimdir. Dolayısıyla, Fuzûlî’nin Türkçe Divan’ında birçok örnekte karşımıza çıkan ezgili soru cümlelerinde de Fuzûlî’nin vezin ve kafiye gereği, Türkçenin yapı ve işleyişini bozacak uygulamalardan kaçınmış olduğunu söylemek mümkündür.

7. Sonuç olarak Fuzûlî’nin Türkçe Divan’ında toplamda iki farklı yapıda 35 örneğin belirlendiği bu çalışmada kullanılan yöntemin Azerbaycan Türkçesinin tarihinde eser vermiş diğer şair ve yazarlar için kullanılabilir nitelikte olduğu söylenebilir. Ancak ezgili soru cümlelerinin Osmanlı sahasında İstanbul Türkçesini mükemmel kullanan Bâkî gibi şairlerin şiirlerindeki kullanım sıklığı ve yapısının da belirlenmesi gerekmektedir. Böylece, bu çalışmalarla ezgili soru cümlelerinin Azerbaycan Türkçesi tarihindeki seyrinin takip edilebilmesi ve Azerbaycan ile Anadolu şiir geleneklerinin ayrışmasının izinin daha belirgin bir biçimde sürülebilmesi mümkün olacaktır.

KISALTMALAR

Alt.	: Altayca/Altay Türkçesi
AZT	: Azerbaycan Türkçesi
bk.	: Bakınız
Bşk.	: Başkurtça/Başkurt Türkçesi
C.	: Cilt
CD	: Cem Dilçin (2001) , Studies on Fuzuli's Divan/Fuzuli Divanı Üzerine Notlar, (=The Department of Near Eastern Languages and Civilizations), Harvard University.
Çuv.	: Çuvaşça/Çuvaş Türkçesi
G	: GÖLPINARLI, Abdülbaki, (1961), Fuzûlî Divanı, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
G.	: Gazel
Gag.	: Gagavuzca/Gagavuz Türkçesi
Hak.	: Hakasça/Hakas Türkçesi
K.	: Kaside
Kkp.	: Karakalpakça/Karakalpak Türkçesi
Krç-Blk.	: Karaçay Balkarca/Karaçay Balkar Türkçesi
Krg.	: Kırgızca/Kırgız Türkçesi
Krç.	: Karaçayça/Karaçay Türkçesi
Kzk.	: Kazakça/Kazak Türkçesi
Msd.	: Müseddes
Muk.	: Mukattaat
Nog.	: Nogayca/Nogay Türkçesi
Özb.	: Özbekçe/Özbek Türkçesi
s.	: Sayfa numarası
S.	: Sayı
T	: TARLAN, Ali Nihat, (1985), Fuzûlî Divanı Şerhi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 640, Ankara,
Tat.	: Tatarca/Tatar Türkçesi
TD	: AKYÜZ, Kenan; YÜKSEL, Sedit; CUNBUR, Müjgan; BEKEN, Süheyl (1958), Fuzûlî Türkçe Dîvân, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
Trkm.	: Türkmence/Türkmen Türkçesi
TT.	: Türkiye Türkçesi
Tuv.	: Tuvaca/Tuva Türkçesi
Uyg.	: Uygurca/Uygur Türkçesi
yy.	: Yüzyıl

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Abdullayev, Ələvset, Yusif Seyidov ve Ağamalı Həsənov. Müasir Azərbaycan Dili (C. 4: Sintaksis). Bakü: Şark-Garb, 2007.
- Akar, Ali. “Lehçe Oluşma Şartları ve Evreleri Bakımından Eski Türkiye Türkçesi”, TÜBAR 28 (2010): 15-29.
- Akar, Ali. Oğuzların Dili-Eski Anadolu Türkçesine Giriş. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2018.
- Akar, Metin, Su Kasidesi Şerhi, Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Aksan, Doğan. Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Akyüz, Kenan, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur ve Süheyl Beken. Fuzûlî Türkçe Divân. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1958.
- Alışık, Gülşen Seyhan. “Azerbaycan Türkçesi”. Türkler Ansiklopedisi. 19: 227-243. Ankara: 2002.
- Altun, Hilal Oytun. “Türkçede Soru” Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Aslanov, Vaqif, Sevil Mehdiyeva, Samət Əlizadə ve Afina Əlizadə. Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi (C. 1: XIII-XVI əsrlər). Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, 2007.
- Aşkın Balcı, Hülya, Alp Karatay ve Sabriye Karatay. “İşlevleri Bakımından Kıışşü'l-Enbiya ve Nehcü'l-Feradis'te Soru Cümleleri”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı/27 (2005): 77-101.
- Atabay, Neşe, Sevgi Özel ve Ayfer Çam. Türkiye Türkçesinin Sözdizimi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.
- Axundov, Cabir. Azərbaycan Dilində Sual Cümlələri (Eksperimental-Fonetik Tədqiq). Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, 1998.
- Aydemir, İbrahim Ahmet. “Interrogative structures in Tuvan”, Turkic Languages 19 (2015): 113-127.
- Bilgegil, M. Kaya. Türkçe Dilbilgisi. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1964.
- Boves, L. vd. “Automatic transcription of intonation in Dutch”, Intonation, Accent and Rhythm, Studies in Oiscourse Phonology, 20-45. Berlin: 1984.
- Börekçi, Muhsine. “Türkçede Vurgu -Tonlama - Ölçü - Anlam İlişkisi”, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi 12 (2005): 187-207.
- Bulak, Şahap. “Türkçede ‘-mI/-mI’ Soru Unsuru”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 66 (2019): 309-330.

- Câfer, Ekrem, "Fuzûlî Şiirinin Vezni", akt. Günay Kâzım Çatalkaya, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 9 (2012): 167-194.
- Cemiloğlu, İsmet. *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001.
- Ceylan, Ömür. "Tasavvufî Türk Şiirinde Müşterek Bir Üslup Vâdisi Olarak İstifhâm", *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (UTEK, 27-28 Ağustos 2007) Bildiriler, C. 2 Türk Edebiyatında Üslup Arayışları*, Edit. Hayati Develi, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 2009, 89-98.
- Coşkun, Mustafa Volkan. "Ana Dili Eğitiminde Parçalarüstü Birimlerin Önemi ve Teknoloji Destekli Olarak Kavratılması", *Bilig* 48 (2009): 41-52.
- Coşkun, Mustafa Volkan. *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Crystal, David. *A Dictionary of Linguistic and Phonetics*. Cambridge-USA: Third Edition, 1991.
- Çetin, Engin. "Kutadgu Bilig'de Ne Soru Sözcüğü ve Kullanımları", *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Sempozyumu (26 Mayıs 2007) Bildirileri*: 437-444.
- Çetin, Engin. *On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçesinde Soru*. Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, 2008.
- Daşdemir, Muharrem. *Demir Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi*. Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2000.
- Demir, Nurettin ve Emine Yılmaz. *Türkçe Ses Bilgisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2014.
- Demircan, Ömer. "Türkçe Ezgilemeye Giriş", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 28-29/1980-1981 (1981): 65-79.
- Dəmirçizadə, Abdülzəl. *Müasir Azərbaycan Dili (C. 1: Fonetika, Orfoepiya, Orfoqrafya)*. Bakı: Şark-Garb, 2007.
- Dilaçar, Agop. "Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 5 (1957): 83-93.
- Dilçin, Cem. *Studies on Fuzulî's Divan/Fuzulî Divanı Üzerine Notlar*. Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2001.
- Dizdaroğlu, Hikmet. *Tümcebilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976.
- Ediskun, Haydar. *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- Eker, Süer. *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2005.
- Elməddin, Əlibəyazadə. *Azərbaycan Dilinin Tarixi (C. II)*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 2008.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Ergenç, İclal ve Leyla Subaşı Uzun. "Bir Söylem Ögesi Olarak Ezgi", *DTCF Dergisi* 38/1-2 (1998): 121-155.
- Ergin, Muharrem. *Azerî Türkçesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 1997.
- Gencan, Tahir Nejat. *Dilbilgisi*. İstanbul: Kanaat Yay., 1992.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Fuzulî Divanı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1961.
- Guliyev, İlkin. "Kaşgarlı Mahmud'un 'Divanı Lügatit Türk Eserinde Kullanılmış Soru Cümleleri (Azərbaycan Türkçesi İle Mukayese)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11 (2013): 15-27.
- Hatiboğlu, Vecihe. *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972.
- Hirik, Erkan. "Tekrarlı Yüklemeler ile Parçalarüstü Ses Birimlerinin Anlama Etkisi", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 8/53 (2019): 1-16.

- Hüseynzade, Muxtar. Müasir Azərbaycan Dili (C. 3: Morfologiya). Bakü: Şark-Garb, 2007.
- Kahraman, Tahir. Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi. Ankara: Dumat Basımevi, 2001.
- Kaplan, Hasan, “Fuzûlî’nin Gazellerinde Aruz Uygulamaları: Fuzûlî’nin İmale Kullanımının Bâki’yle Mukayesesi”, *Route Educational and Social Science Journal* Volume 4(7) (2017): 390-429.
- Kaplan, Hasan, “Fuzûlî’nin Gazellerinde Aruz Uygulamaları: Fuzûlî’nin Med Kullanımının Bâki’yle Mukayesesi” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2) (2018): 837-876.
- Karaağaç, Günay. Türkçenin Ses Bilgisi. İstanbul: Kesit Yayınları, 2012.
- Karahan, Abdülkadir. “Fuzûlî”. *İslam Ansiklopedisi*. 13: 240-246. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Karahan, Leyla. Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.
- Karahan, Leyla. Türkçede Söz Dizimi. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Karataş, Mustafa. “Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî’deki İzleri”, *Turkish Studies (International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)* 5/1 (2010): 525-555.
- Karataş, Mustafa ve Ali İhsan Çevik. “Dil Öğretiminde “Ana Lehçe” ile “Hedef Lehçe” Arasındaki İlişkinin (Benzerlik) Dil Becerilerine Etkisi (Azerbaycan Türkçesi-Türkiye Türkçesi Örneği)”, *IJLET (International Journal of Languages’ Education and Teaching)* 5/3 (2017): 579-608.
- Karataş, Mustafa. Her Yönüyle Türk Dili. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Karataş, Mustafa. Türkçe ve Felsefe Terimleri. Ankara: Pegem Yayınları, 2020.
- Kaya, Tuba. “Oğuz Grubu Türk Dillerinde Soru Yapıları.” *Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi*, 2019.
- Kazımov, Qəzənfər Ş. Müasir Azərbaycan Dili-Sintaksis. Bakü: Elm və Təhsil, 2010.
- Kocakaplan, İsa. Açıklamalı Edebî Sanatlar. İstanbul: Damla Yayınevi, 1998.
- Koç, Aylin. “Noktalama İşaretlerinin Tarihçesi”, *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler*, 321-334. İstanbul: Ka Kitap, 2017.
- Korkmaz, Zeynep. Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Korkmaz, Zeynep. “Fuzûlî’nin Dili”, *Türk Dili Dergisi* 517 (1995): 71-80.
- Kortantamer, Tunca. Eski Türk Edebiyatı Makaleler. Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
- Kortmann, Bernd. *Linguistik: Essentials Anglistik, Amerikanis-tik*. Berlin: Cornelsen Verlag, 1999.
- Köprülü, Mehmet Fuad. “Fuzûlî”. *İslam Ansiklopedisi*. 4: 686-699. İstanbul: MEB Yayınları, 1988.
- Lindner, Gerhart. *Grundlagen und Anwendung der Phonetik*. Berlin: Akademie Verlag, 1981.
- Lipka, Leonhard. “Functional sentence perspective, intonation and the speaker”, *Grundbegriffe und Hauptströmungen der Linguistik*, 133-141. Hamburg: 1977.
- Mazıoğlu, Hasibe. Fuzûlî Üzerine Makaleler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Məhərrəmov, R. C. və M. P. Cahangirov. Azərbaycan Dilinin Tarixi Sintaksisinə Dair Materiallar: Sadə Cümlə. Bakü: Azərbaycan Nizami Adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu, 1962.
- Nash, Rose. *Turkish Intonation- An Instrumental Study*. Mouton, 1973.
- Nəcəfov, Əzizağa Bayramoğlu. Füzuli-Şairin Yaradıcılıq Psixologiyası. Bakı: Mütercim Neş., 2012.
- Özkan, Mustafa. Mahmüd b. Kâdi-i Manyâs. *Gülistan Tercümesi Giriş-İnceleme- Metin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.

- Özsoy, Sumru. "Ses Bilgisi", Genel Dilbilim-II, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2013.
- Saraç, A. Yekta. Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat, İstanbul: R Yayınları, 2000.
- Selen, Nevin. Entonasyon Analizleri. Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1973.
- Şçerbak, A. M. Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler. Çeviren Yakup Karasoy, Naile Hacızade, Mevlüt Gülmez. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Tansu, Muzaffer. Türk Dilinin Entonasyonu Tevrübi Etüd. Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı, 1941.
- Tarlan, Ali Nihat. Fuzûlî Divanı Şerhi. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Tokat, Feyza. "Türkçenin Tarihî Dönemlerine Ait Yazılı Kaynaklarda Ezgi İle Soru: Tezkire-İ Şeyh Safî Örneği", Uluslararası Türk Lehçeleri Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD) 2/2 (2018): 15-26.
- Uzun, Nadir Engin. "Türkçenin Öğretimi için Soru Tümcesi Türleri Üzerine Bir Sınıflama Denemesi", Dil Dergisi 131(2006): 15-31.
- Yalçınkaya, Şerife. "Aruzun Türkçede İşleyiş Sistemi Üzerine Bazı Notlar -Nev'î Divanı Örneği", Türk Dünyasından Halil Açıkgöz'e Armağan, Haz. Hayri Ataş. İstanbul: Doğu Kitabevi: 441-451.
- Zülfikar, Hamza. "Türkçede Cümle", Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, 153-218. Ankara: Yargı Yayınevi, 2003. <https://www.isa-sari.com/transkripsiyon/> (ET. 20.11.2020)